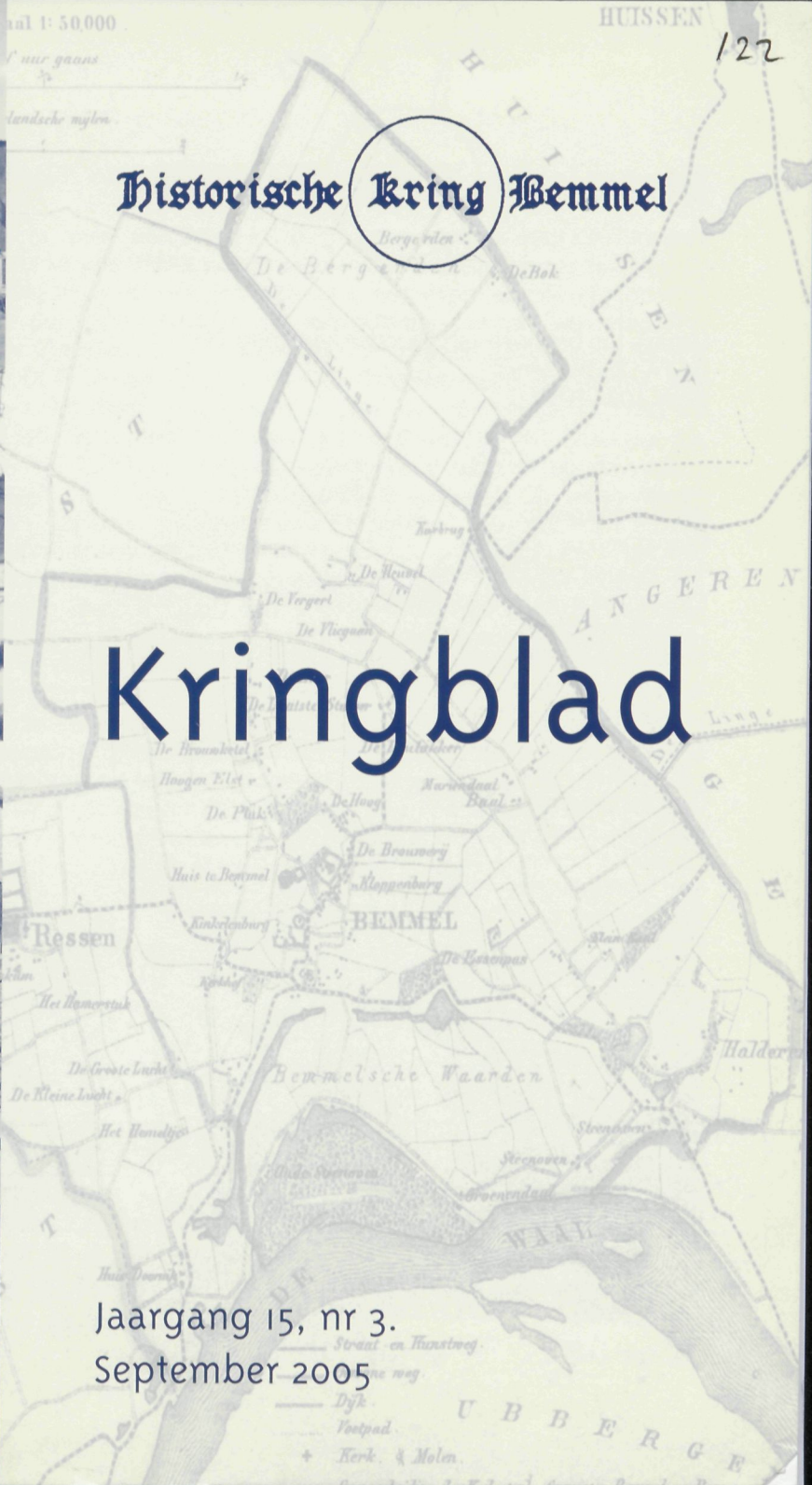

Historische Kring Bommel

Kringblad

Jaargang 15, nr 3.
September 2005

1754-122

Historische Kring Bemmel

Uitgave ten behoeve van de leden, jaargang 15 no 3.

DATA DRUK Gendt

ISSN 1384-9271

Inhoudsopgave:

Woord van de voorzitter	1
'Het Wapen van Bemmel'	2
Een avond over Betuws dialect en Betuwse vertellingen.....	21
Dialectonderzoek	21
Straatnamen in Bemmel, Haalderen en Ressen - Imkerstraat	24
In Bemmel staat een huis - Zandsestraat 28	26
Uitreiking Kringprijs 2005.....	31
't Is historisch (18) - Let op! Overstekend wild.....	32
Aanwinsten.....	33
Oud archiefmateriaal (22).....	34
Het jubileum van onze koningin in 1948	36
De joodse familie Wolff in Bemmel	38
Een krantenknipsel (42).....	54
Uut de ouwe deus (42) - Bushalte.....	55
Blijft er af!	56
't Is historisch (19) - O ranja!	69
Kalenderactie 2006.....	69
Internetwetenswaardigheden	69
Agenda	70
Boeken	71
Advertenties 1948.....	72
Colofon	

Dit is de drieënveertigste uitgave van het Kringblad. Het voornemen bestaat het volgende nummer eind december 2005 te laten verschijnen. Kopij voor dat nummer is welkom en kan bij de redactieleden of bij het secretariaat worden ingeleverd. Als uiterste datum voor het inleveren van kopij willen wij graag 15 november 2005 aanhouden.

Woord van de voorzitter

De vakantie zit er op en een nieuw kringseizoen staat weer voor de deur met dit Kringblad vol lezenswaardige bijdragen: nieuwe energie voor het najaar. Maar voordat we daarmee verder gaan, wil ik nog even terugblikken op mijn vakantie. Ook deze keer hebben wij verschillende uitingen van stedelijke cultuur bezocht: Dresden (onder andere de Frauenkirche beklommen), Görlitz op de grens met Polen en Terezín (oftewel Theresienstadt) in Tsjechië. Met name Terezín heeft diepe indruk op ons gemaakt. Het stadje, in 1780 als vesting gebouwd, kent een bewogen geschiedenis. In het bijzonder de oorlogsjaren (1942-1945) waarin de bevolking werd uitgezet en de vesting werd omgebouwd tot getto, springen daarbij in het oog. Op verschillende plekken zijn nog de stille getuigen aanwezig van het leed dat ruim 88.000 mensen is overkomen. Inmiddels is men her en der in de stad begonnen met restauratiewerkzaamheden en het opzetten van een informatievoorziening. Voorzichtig bouwt Terezín aan een nieuwe toekomst als *Gedenkstätte Theresienstadt*. De huidige bewoners zullen een bron van inkomsten moeten verwerven anders sterft het vestingstadje definitief uit.

In Raddusch, in de buurt van Cottbus, hebben we de gereconstrueerde *Slawenburg* bezocht. Deze, oorspronkelijk in de 9^e / 10^e eeuw gebouwde ringwalburg, is eind jaren tachtig van de vorige eeuw opgegraven vanwege de bedreiging door de bruinkoolwinning. Het is een indrukwekkend bouwwerk met een formidabele presentatie voor jong en oud. Al hebben de kinderen toch wel wat hulp nodig zo hier en daar. Drie foto's ter inspiratie:

Voor nu veel leesplezier en wellicht tot ziens in onze kringruimte, waar we ook in dit nieuwe seizoen weer zullen werken aan het toegankelijk maken van de historie van onze eigen streek.

Marc Kocken

‘Het Wapen van Bemmél’

Wie van elders in Bemmél komt wonen en door het centrum van het dorp wandelt, zou kunnen geloven dat het grote horecapand ‘Het Wapen van Bemmél’ aan de Dorpsstraat daar al heel lang gestaan heeft. De oorsprong van dit voormalige familiebedrijf lag echter aan de overkant, grenzend aan huize ‘Wilberma’, op de plaats waar nu de Dr. Poellstraat en de winkelgroep aan de zuidoostzijde van de promenade zijn gelegen. Daar had in de tweede helft van de 19e eeuw de familie Van de Sand een bakkerij annex café, met huisnummer A 217.

Huize 'Wilberma' met daarachter de bakkerij annex café. Foto van omstreeks 1920.

De familie Janssen

Hendrikus Janssen, zoon van Henricus Janssen en Maria Burgers, werd geboren in 1798 in Elst. Hendrikus was landbouwer van beroep. Hij trouwde in 1825 met Willemina van Gein (ook wel geschreven als Van Gijn). Dit echtpaar kreeg negen kinderen. Hun zesde kind, Johannes Hendrikus Janssen, geboren in Ressen op 27 juli 1842, was eveneens landbouwer van beroep. Hij woonde op de ‘Oudenhof’ in Ressen.

Johannes trouwde in 1884 met Wilhelmina Adriana van de Sand, die op 16 oktober 1855 in Bemmél geboren was. Ze kregen zeven kinderen: de jong gestorven Everdina, Willemien, Johanna die na haar trouwen naar Huissen verhuisde, Bertha, Harrie, Maria en Lucia.

Johannes Janssen en Wilhelmina van de Sand.

Door zijn huwelijk met Wilhelmina van de Sand kwam Johannes in de bakkerszaak terecht en hij verruilde het beroep van landbouwer voor het bakkersvak.

Harrie Janssen

Harrie Janssen (27-5-1894) volgde zijn vader op in de bakkerij annex café. Hij kreeg verkering met Marie Schellings uit Beuningen bij Denekamp (geboren in Losser). Dat kwam zo: Bertha Janssen, Harrie's zus, studeerde voor onderwijzeres. Op de kweekschool raakte ze bevriend met haar medestudente Marie Schellings. Marie kwam wel eens met Bertha mee naar Bemmelen en zo leerde ze Harrie kennen. Die verkering was echter niet van lange duur, want door de omgang met Marie, leerde Harrie haar zus Dora kennen. De vonk

sloeg over. De verkering met Marie raakte uit en een nieuwe relatie werd aangeknoopt met Dora. De afstand tussen Beuningen en Bemmelen was groot, zeker in die tijd. Maar Dora kreeg een aanstelling als verpleegster in het St. Elisabeths Gasthuis in Arnhem en dat was lekker dichtbij. Op 5 augustus 1924 trouwde het paar en ging in het bakkershuis wonen. Heel lang heeft de familie Janssen nog de naam Schellings gebruikt. Men sprak van Janssen-Schellings. Marie heeft haar zus en haar vroegere vriend, die intussen met haar zus getrouwd was, kennelijk niets kwalijk genomen, want ze bleef regelmatig in Bemmelen op bezoek komen.

Harrie Janssen.

'Wilberma'

Naast het bakkersbedrijf van -toen nog- de familie Van de Sand werd, toen Johannes Janssen met Wilhelmina van de Sand trouwde, in 1884 een statig huis gebouwd. Daar gingen de ouders van Wilhelmina wonen. Johannes en Wilhelmina trokken in de woning bij de bakkerij. Toen Harrie en Dora in 1924 trouwden, stond het grote pand leeg. Het jonge paar ging in het bakkershuis wonen en de drie zussen van Harrie, Willemien, Bertha en Maria verhuisden naar het lege huis ernaast. Willemien stond dagelijks in de winkel van haar vader en toen haar broer Harrie de zaak had overgenomen, was ze daar ook nog regelmatig te vinden. Bertha was onderwijzeres. Maria had geen baan

buitenshuis. Ze deed de huishouding voor de drie zussen en ze sprong bij in het bedrijf als het nodig was. De drie zussen gaven het huis de naam 'Wilberma', afgeleid van hun voornamen. Die naam werd op de voorgevel geschilderd en die staat er nu nog steeds op. In 1978 werd het huis, intussen bewoond door een aantal kinderen van Harrie, grondig gerestaureerd.

4	5	6	7
Johannes Hendrikus JANSSEN Zoon van Hendrikus en Willemina VAN GEIN landbouwer, bakker * Ressen 27-07-1842 † Bommel 28-11-1906	Wilhelmina Adriana VAN DE SAND Dochter van Engelbertus Hendrikus en Everdina PETERS * Bommel 16-10-1855 † Bommel 30-04-1919	Adrianus SCHELLINGS Zoon van Wilhelmus en Martha VAN SCHIJNDEL molenaar * Dinther 02-02-1845 † Losser 1905	Theodora TEN BERGE Dochter van Eise Eises en Wybigje Jacobs VAN DEN AKKER * Weststellingwerf 01-07-1856 † Losser 1924
tr. Bommel 12-05-1884		tr. Weststellingwerf 11-06-1881	
2	3		
Hendrikus (Harrie) Engelbertus JANSSEN bakker * Bommel 27-05-1894 † Bommel 16-10-1967		Theodora Catharina SCHELLINGS * Losser 10-12-1898 † Bommel 8-10-1977	
tr. Losser 05-08-1924			
1			
Henricus Adrianus Theodorus Vincentius JANSSEN bakker, restauranthouder * Bommel 19-7-1925 † Bommel 29-05-1993			

De kwartierstaat van Hennie Janssen.

Het bedrijf voor de oorlog

Behalve de bakkerij was er een kruidenierswinkel en een café. Het café was te klein om er bruiloften en partijen te houden. Ook voor allerlei verenigingsactiviteiten bestond behoefte aan een grotere ruimte. Er was wel een behoorlijke verscheidenheid aan zalen in Bemmels te vinden. Toch was er gebrek aan zaalruimte want het verenigingsleven bloeide volop. Men had immers geen televisie en nauwelijks radio. Daarom werd in de dertiger jaren achter het huis 'Wilberma' een grote zaal gebouwd. Dat ging niet zo maar, want intussen was het crisistijd en het viel niet mee om telkens opnieuw de begroting sluitend te krijgen. Het ging allemaal net. De ruimte werd verwarmd door een grote potkachel. Maar als het in de winter echt koud was en je zat rondom die kachel, dan verbrandde je bijna van voren, terwijl je een koude rug hield. In het café stond een kacheltje, een allesbrander. Die werd nog wel eens door een klant ondersteboven gelopen. Maar het ding was simpel weer overeind te zetten en er is nooit iets ergs mee gebeurd.

Ondertussen groeide het gezin Janssen-Schellings gestaag. Op 19 juli 1925 werd Hennie geboren. Ad zag het levenslicht op 7 oktober 1926, gevolgd door Doortje op 14 december 1927 en Mientje op 17 februari 1929. Op 30 januari 1931 kwam Jan. In 1932 en 1933 waren er twee doodgeboren kinderen. Daarna kwam Paul op 4 januari 1937 en op 18 september 1934 werd Wim geboren. Maria zag het levenslicht op 23 september 1938 en Joop kwam als jongste telg op 27 mei 1942 ter wereld.

Het gezin van Harrie en Dora Janssen: vlnr: Vader Harrie, Hennie, Mientje, Jan, Paul, Ad, Dora, Joop. Zittend: Moeder Dora en Maria.

Er werd brood gevent met de bakkerswagen, getrokken door een paard. Soms gebeurde het, dat de heining van de wei, waar het paard de nacht had doorgebracht, kapot was gegaan. Dan moest het paard eerst gezocht en gevangen worden, voordat men met venten kon beginnen.

De familie Janssen was een druk gezin en de bakkerij annex horeca gaf heel veel werk, zodat de kinderen wel eens wat aandacht tekort kwamen. Daarom kwam tante Marie Schellings uit Beuningen bij Denekamp nu en dan eens langs en dan nam ze een paar kinderen mee voor een vakantie bij haar thuis, om het gezin Janssen een poosje te ontlasten en om de kinderen van een onbezorgde vakantie te laten genieten. Natuurlijk kon tante Marie als onderwijzeres het niet laten de kinderen ook educatief bezig te houden. En verder bleek de Overijsselse boslucht zeer gezond te zijn voor de kinderen.

Daar in Denekamp gebeurde op een kwade dag iets vreselijks. Er reed een dorsmachine in de buurt van de molen, waar tante Marie met haar broer, de molenaar, woonde. Wim logeerde daar. Hij liep achter die dorsmachine aan. Zo'n ding is natuurlijk altijd interessant voor een negenjarige jongen. Van achter die machine kon hij natuurlijk de weg voor hem niet overzien. Toen hij aan de overkant van de weg een paar jongens zag, die hij goed kende, stak hij vanachter de dorsmachine pardoos de weg over. Net op dat moment kwam er een auto van de andere kant en die kon de jongen op die smalle weg niet meer ontwijken. Hij heeft nog slechts een paar dagen geleefd.

Op een dag logeerde Jan bij zijn tante. Naast het huis stond een transformatorhuisje. De deur stond open, want er waren monteurs aan het werk. Deze heren gingen zich in de vlakbij gelegen bakkerij wat opwarmen en wellicht een kop koffie drinken. Ze hadden echter vergeten de deur van het huisje af te sluiten en Jan, nieuwsgierig als elke jongen van zijn leeftijd, ging eens binnen kijken. Daar zaten een paar koperen 'ballen'. Jan voelde daar eens even aan. Maar de stroom was niet afgesloten en dus kreeg hij een enorme schok. Zijn leven lang heeft Jan problemen met zijn spieren gehad....

Tijdens de oorlog

In de eerste oorlogsjaren ging het leven zo goed mogelijk zijn gewone gang. Natuurlijk waren er de controles op van alles en nog wat en had men te maken met het eindeloos bonnen opplakken vanwege de distributie. Maar verder bleef het redelijk rustig. Totdat het geweld losbarstte kort na het begin van de slag om de bruggen bij Nijmegen en Arnhem. De oorlog bereikte ook Bemmelen en de bevolking kroop in de beschikbare kelders. Zowel in de kelder onder de meisjesschool als onder de bakkerij en de kruidenierswinkel zaten mensen. Op een dag drong een Amerikaanse soldaat de kelder binnen. Hij eiste drank en wilde eigenlijk alleen maar zaken doen met moeder Dora.

Vader Harrie verwijderde zich, maar zocht direct een man van de militaire politie. Die kwam kijken en de soldaat werd meteen afgevoerd.

In de zaal achter 'Wilberma' was een podium voor toneelvoorstellingen. Daaronder had Paul een onderkomen gemaakt voor de varkens, die de Janssens hadden. Buiten liepen ook meerdere geiten rond. Waarschijnlijk was hun stal vernield. Paul ving er een stel en bracht die bij de varkens onder. De volgende dag vielen er enkele granaten op de zaal en alles was weg, ook de levende have.

Granaatslagen waren aan de orde van de dag. Vaak moest men bij Janssen de kelder in, omdat het te gevaarlijk was om zich in de keuken of in de huiskamer op te houden. Op een bepaald moment kwam een Duits konvooi de Dorpsstraat inrijden: tanks en vrachtwagens. Engelse jagers doken op het konvooi en schoten sommige voertuigen in brand. De bemanning vloog van de weg af, het land achter 'Wilberma' in en kroop onder de bessenstruiken. Na de aanval kwam een Duitse officier de kelder in. Hij zei tegen Harrie: "Zeven uur vanavond zijn jullie vertrokken en anders zwaait er wat."

De bakkerswagen van Janssen op de Teselaar. De bezorger is Toon Dievelaar. Foto uit 'Bemmel in oude ansichten'.

De familie pakte het meest noodzakelijke in de bakkerswagen, het paard werd ingespannen en men vertrok op 21 september richting Haalderen. Maar nauwelijks een paar honderd meter verderop werden ze aangehouden door iemand die waarschijnlijk bij de ondergrondse was en die hen verzocht een gewonde mee te nemen. De brancard werd bovenop de bakkerswagen getild en zo reed men verder richting Baal. Daar aangekomen werd de gewonde voorzichtig van de wagen afgehaald en door anderen verder vervoerd naar de steenfabriek in Haalderen. De Janssens gingen naar de familie Eling. Die mensen waren erg gastvrij en ze hielpen waar ze maar konden.

Maar ook daar werd het heel gevaarlijk. De Duitsers kwamen met hun wagens rond het huis staan en soldaten met machinegeweren zaten boven in de woning. Daarom kon men hier niet blijven. Intussen was de bakkerswagen in brand geschoten en het paard was ook geraakt, zodat de Janssens hun weinige spullen verder met een kruiwagen moesten vervoeren. Ze kwamen bij de Haalderense bouwcommissie terecht, maar die woningen zaten al helemaal vol met vluchtelingen. Vervolgens trok men naar boerderij 'De Geer' van Harrie Janssen, een familielid. Daar zaten ze met wel honderd mensen.

Op een moment zei iemand tegen Dora: "Kruip eens mee naar de keuken." Op hun knieën gingen ze de keuken in. Als je voorzichtig net over de vensterbank keek, zag je Engelse en Duitse militairen in man-tegen-man-gevechten verwikkeld. De boerderij kwam steeds weer onder granaatvuur te liggen en het is een wonder dat het gebouw niet in brand geraakt is. De mannen probeerden zelfs de koeien nog te melken om melk voor de kinderen te hebben. Toen kwam er bericht, dat er een tegenaanval van de Duitsers vanuit Gendt verwacht werd. Met de kruiwagen liep men terug naar Bommel. Langs de weg lagen overal gesneuvelde militairen en dode dieren. Een aanblik, die je nog heel lang zou bij blijven.

Tenslotte kwam men weer bij het oude huis aan. Nog zeven weken heeft de familie in de kelder onder de bakkerij geleefd. Regelmatig kwamen granaten terecht op het huis, op de school, op het klooster. Op een nacht telden ze rond de veertig inslagen. Nu en dan kwam kapelaan Van der Voort even buurten en 'koffie' drinken. Op een dag vroeg hij hulp omdat Paatje Nijenhuis dodelijk getroffen was en die moest worden begraven. Hennie en Ad hebben die levensgevaarlijke klus toen geklaard.

Op een avond werd er geklopt. Twee Engelse soldaten, die op wacht stonden bij de kerk wilden zich even warmen. Ze kregen chocolademelk te drinken. De volgende dag werd er een grote kist met blikken voedsel door de Engelsen gebracht. De kelderbewoners kregen eten mee van de keukenwagens, die op het Sandershof stonden opgesteld. In de kelder onder de bakkerij zaten op dat moment elf mensen. Er was geen elektriciteit, maar men had een paar carbidlampen en aan carbid was nog wel te komen.

Op een zondagmorgen kwam er bericht, dat men om half tien bij het huis van dokter Poell aan de Teselaar moest zijn. De bevolking werd geëvacueerd, omdat de Engelsen dachten, dat er burgers waren die gegevens over hen doorspeelden aan de Duitsers. Met legervrachtwagens werden de mensen eerst naar Neerbosch gebracht, waar voor eten werd gezorgd. Daarna ging het verder Brabant in, waar het einde van de oorlog werd afgewacht. Alleen Hennie is weer teruggegaan en die heeft in Ressen bij Mulder gezeten tot hij rond de kerst toch nog naar Brabant is vertrokken.

Daar in Brabant, in Diessen, was het vooral Bertha Janssen, de onderwijzeres, die veel heeft betekend voor de andere evacués in haar omgeving. *Onvermoeid in haar belangstelling voor en tegenwoordigheid bij alles en iedereen, is zij het centrale punt dat organiseert en arrangeert, een bolwerk tevens tegen het kwade van welke kant ook, en een lofspraak van al het goede*, schrijft kapelaan G. van der Voort in het boek 'Kroniek van de bevrijding'. Na de oorlog werd haar daarvoor op 10 juli 1957 een koninklijke onderscheiding uitgereikt door burgemeester Van Elk. Pastoor Mulder reikte een kerkelijke onderscheiding uit.

Pastoor Mulder speldt Bertha Janssen een kerkelijke onderscheiding op, even voordat burgemeester Van Elk haar met een koninklijke onderscheiding vereert. Naast Bertha staat haar zus Maria Janssen.

Terug in Bemmél

Begin februari 1945 probeerde Hennie terug naar Bemmél te gaan. Hij zag kans om over de brug bij Nijmegen te komen en kwam in een vrijwel uitgestorven Bemmél aan. Eind februari kwam ook Ad naar Bemmél. Beide jongemannen begonnen al vast met het provisorisch bewoonbaar maken van 'Wilberma'. Van de bakkerij stond nog een gedeelte overeind en dat deel werd zo goed mogelijk hersteld, zodat er weer gebakken zou kunnen worden als de bevolking terug zou komen en er weer meel was. Boven de bakkerij was nog een slaapkamer min of meer intact, zodat men daar weer kon slapen.

Toen de Bemmélse bevolking tenslotte terug kwam naar Bemmél, vonden ze een totaal in puin liggend dorp. Huizen waarin nog provisorisch gewoond kon worden, werden overstroomd door mensen, die helemaal geen huis meer hadden. De Janssens kregen geen inwoning; hun gezin was zo groot, dat er niemand meer bij kon.

Schade aan huize 'Wilberma'.

Tante Marie uit Beuningen kwam op een dag kijken hoe Bemmeler uit zag. Ze was zo onder de indruk van de puinhopen, dat ze een week lang geregeld huilbuien kreeg. Op een dag kwam ze er achter, dat er een militair transport naar Denekamp plaats zou vinden. Ze kreeg het voor elkaar om Paul en Maria met die militairen mee te laten gaan. Er was natuurlijk nogal wat moed voor nodig om twee kinderen zomaar met een stel vreemde militairen mee te geven.... Marie zorgde, naar aanleiding van wat ze gezien had in Bemmeler, voor een vrachtwagen vol met spullen, die in eerste instantie nodig waren: kleren, beddengoed, keukengerei en dergelijke.

Nieuwe plannen

Toen de eerste nood gelenigd was, kort na de bevrijding, begon ook het gemeentebestuur weer op gang te komen. Er werden plannen gemaakt voor de herinrichting van het centrum. In 1947 ontstond het plan om een straat, die later de naam Dr. Poellstraat zou krijgen, aan te leggen op de plaats waar de bakkerij van Janssen stond. De gemeente wilde de grond onteigenen. De Janssens zouden hun bedrijf kunnen herbouwen op de plaats waar later garage Tap is gekomen. Schuin tegenover 'Wilberma' was echter grond te koop van de familie Verweijen, die daar voor de oorlog een café had, maar die dat volledig in puin liggende bedrijf niet meer wilde opbouwen. Die grond werd aangekocht door Janssen, om daar een nieuw bedrijf te stichten onder de naam 'Het Wapen van Bemmeler'. Het gemeentebestuur was bang, dat de firma Janssen daarbij gebruik zou willen maken van het gemeentewapen met de drie bemmels, en aarzelde aanvankelijk. Dat was echter helemaal niet de bedoeling en in een uitvoerig gesprek werd de gemeente gerustgesteld. Toen kon met de bouw begonnen worden en Joop Janssen mocht, als jongste van de familie, de eerste steen leggen.

Joop Janssen legt de eerste steen.

In 1949 werd 'Het Wapen van Bemmeler' geopend als café, bakkerij en kruidenierswinkel. Als verwarming opteerde Harrie Janssen uit zuinigheidsoverwegingen voor kachels, maar zijn kinderen praatten hem dat uit het hoofd. Er kwam centrale verwarming. Natuurlijk zou het mooi zijn als er ook een grote zaal aan 'Het Wapen' gebouwd zou worden, maar de gemeente was van mening, dat woningbouw op dat moment voorrang had.

'Het Wapen van Bommel' nog zonder de grote zaal.

Om echter toch de beschikking te hebben over een behoorlijke zaal voor bruiloften, partijen en verenigingsactiviteiten, werd in eerste instantie voor korte tijd

'Zaal Bouwman' gehuurd en vanaf 1958 'Hotel Nas'. Daar was het vooral Mientje die de scepter zwaaide. Toen kwam er geld los als oorlogsschadevergoeding. Dat geld moest wel binnen een bepaalde termijn worden besteed. Daarnaast was een stuk grond aan de Teselaar, eigendom van Janssen, verkocht aan aannemer Daan Peters, die er woningen wilde bouwen. Dus was er geld beschikbaar. Daarmee kwam een nieuw te bouwen zaal weer in beeld.

Vader Harrie Janssen was er niet zo'n voorstander van, omdat er toch nog geld voor moest worden bijgeleend. De oude zaal achter 'Wilberma' had in de crisisjaren voor grote financiële problemen gezorgd. Maar Ad was enthousiast. Hij had de Bisschoppelijke Nijverheidsschool in Voorhout bezocht. Daar had hij technisch en architectonisch tekenen geleerd. Overigens schilderde hij ook niet onverdienstelijk. Maar hij wilde graag bouwen en hij zag een grote zaal wel zitten.

De bar in het café.

Voor de financiering werd contact opgenomen met de Boerenleenbank. De directeur van de bank kwam praten. Hij is wel een dag bezig geweest, om vooral Harrie gerust te stellen. Het familiebedrijf, meende de bankdirecteur, bood voldoende zekerheid en de familie kon net zoveel geld lenen als nodig was. Al in de beginfase van de bouw deed zich een groot probleem voor. De grond ter plaatse was van zeer slechte kwaliteit en ongeschikt om op te bouwen.

Ad nam het heft in handen en besloot alle grond uit te laten graven en de gehele zaal te onderkelderen. Je kon niet weten wat daar allemaal voor mogelijkheden lagen. Net in die tijd werd de gracht van voormalig kasteel 'De Poll', tot het eind van de oorlog in gebruik als pastorie, gedempt, zodat men de slechte grond 'om de hoek' kwijt kon. Op 2 juli 1963 werd de zaal officieel geopend door mevrouw Van Elk.

De zaal, klaar voor gebruik.

Toen de zaal was opgeleverd, bleek de kelder zo lek te zijn als een mandje. Als er een bruiloft werd gehouden in de zaal, moest eerst de kelder drooggedweild worden vanwege het doorsijpelende grondwater. En als gasten naar de toiletten wilden, die in de kelder waren, dan moesten ze de broekspijpen hoog optrekken. Natuurlijk gaf de architect de aannemer de schuld en omgekeerd. Daarom liet de familie Janssen het probleem in eigen beheer oplossen. Een deel van de kelder werd als kegelbaan ingericht.

Mientje Janssen bij de kegelbaan.

De combinatie van zaal en café liep steeds beter en tenslotte kwam ook Mientje mee helpen. De huur van 'Hotel Nas' werd in 1968 opgezegd en Mientje kwam fulltime in 'Het Wapen'. Regelmatig werden er feesten in 'Het Wapen' gehouden. 'Dansen bij Janssen' was een

begrip in Bemmelen en doorgaans waren het niet de minste orkesten, die op de dansvloer speelden. Eens had een Byzantijns koor uit Utrecht een optreden in de buurt. Zij kwamen met tachtig man in Bemmelen voor een koffietafel. Als dank voor de nette en vlotte bediening hebben ze voor de familie Janssen en het overige personeel gezongen. Het dak ging er bijna af....

Gezellig dansen in „Het Wapen van Bommel”, voorjaar en zomer programma 1975

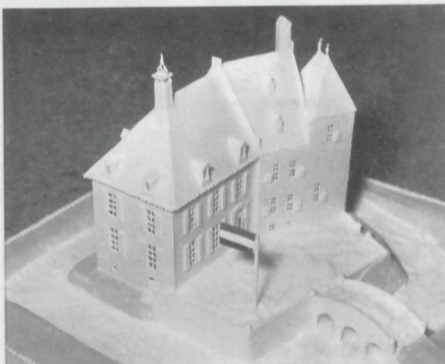
Zondag	16 maart	„Perfection five”	Zaterdag	17 mei	„Avro's Top Pop disco show”
Zondag	23 maart	„Galaxy”	Zondag	18 mei	„Ben Rondhuis and the fifth-point”
Zondag	30 maart	„Rainbow”	Maandag	19 mei	„Ben Rondhuis and the fifth-point”
Maandag	31 maart	„Rainbow”	Zondag	25 mei	„Gladys and the new five”
Zondag	6 april	„National four”	Zondag	1 juni	„National four”
Zaterdag	12 april	„Avro's Top Pop disco show”	Zaterdag	7 juni	„Avro's Top Pop disco show”
Zondag	13 april	„The Tramps”	Zondag	8 juni	„Rainbow”
Zondag	20 april	„Rainbow”	Zondag	15 juni	„Perfection five”
Zondag	27 april	„Perfection five”	Zondag	22 juni	„High five”
Woensdag	30 april	„Elmario's”	Zondag	29 juni	„Galaxy”
Zondag	4 mei	„Rainbow”	Zondag	6 juli	„The Tramps”
Maandag	5 mei	„National four”	Zondag	13 juli	„Rainbow”
Zondag	11 mei	„Perfection five”	Zondag	20 juli	„Satisfaction”
Zaterdag 17, zondag 18 en maandag 19 mei GROOT MUZIEKFESTIVAL MET VOORJAARSKERMIS					

Programma voorjaar en zomer 1975: dansen in 'Het Wapen van Bommel'.

Middenstandsbeurs

Ter gelegenheid van de opening van 'De Kinkelenburg' als gemeentehuis op 13 mei 1954 was er in die week een middenstandsbeurs. Dat gebeuren vond plaats in een tent, die de familie Janssen had laten zetten naast de pas aangelegde Dr. Poellstraat, op het terrein waar vroeger de bakkerij gestaan had. Over de weg waren vanuit huize 'Wilberma' water- en elektriciteitsleidingen aangelegd. Maar een vrachtwagen met kermismateriaal reed die leidingen kapot, zodat er eerst nog grote reparaties moesten worden uitgevoerd.

Ad had in de bakkerij een tweetal prachtige modellen van bekende Bommelse gebouwen gemaakt: de katholieke kerk en 'De Kinkelenburg'. De modellen waren gemaakt van suiker. Ze werden opgesteld in de etalage van de kruidenierswinkel aan de Dorpsstraat, links van de café-ingang van 'Het Wapen'. Ad won met deze schitterende werkstukken een eerste prijs van de etalagewedstrijd, die ter gelegenheid van de opening van het nieuwe gemeentehuis uitgeschreven was. Toen de prijs echter werd uitgereikt, was de prijswinnaar al naar bed gegaan. Zodoende moest Paul de prijs in ontvangst nemen.

*'De Kinkelenburg' door Ad in model
gebouwd van suikergoed.*

De taakverdeling

Na de oorlog was Harrie Janssen natuurlijk weer werkzaam in het bedrijf. Als bakker, maar meestal als kastelein. Daar werd hem wel eens een borreltje aangeboden door een klant. "Doe mij een borreltje en neem er zelf ook één". Maar hij zou voor zichzelf nooit iets inschenken. Hij nam dan de fles mee naar het tafeltje van de klant en ging daar bij hem zitten. De klant moest hem dan het borreltje maar inschenken.

Behalve voor de zaak, deed hij veel voor de kerk en hij is jarenlang lid van het kerkbestuur geweest. Toen pastoor Spelbrink in Bemmelen begon zegde Harrie zijn lidmaatschap van het kerkbestuur echter op. "Gaat u weg omdat ik gekomen ben?" vroeg de nieuwe pastoor bezorgd. "Nee hoor," was het antwoord, "het is om gezondheidsredenen." Harrie leed aan de ziekte van Parkinson. Toch was hij nog veel in de kerk te vinden. "Als je pa kwijt was," vertelde Paul, "dan zat hij in de kerk." Harrie was ook verscheidene jaren voorzitter van de commissie tot wering van schoolverzuim, die in 1966 werd opgeheven en waarvan de taak door de onderwijsinspecteur werd overgenomen. Harrie Janssen overleed op 16 oktober 1967.

Binnen het familiebedrijf was geen strakke scheiding van taken. Iedereen zette zich in waar dat nodig was. Maar er waren wel bezigheden, die er wat uitsprongen. Zo ventte Hennie in eerste instantie brood. Later werd hij de kastelein.

Hennie achter de bar. De klant is Ben Wanders.

Ad was de man met de ideeën. Hij maakte de plannen, werkte de financiering daarvan uit en hield toezicht op de uitvoering. Verder was hij bakker en hij kookte vaak voor diners. Hij was voorzitter van de middenstandsvereniging en verscheidene jaren lid van de gemeenteraad. Dora deed de huishouding en verzorgde haar ouders zolang die er nog waren. Mientje werkte eerst in de kruidenierswinkel en later in de horeca, eerst in 'Hotel Nas' en later in het familiebedrijf. Jan was bakker en broodventer. Het gebeurde wel eens, dat je bij het venten een paar broden te kort kwam. Zo ook Jan Janssen, die in Ressen meer hongerige klanten had dan hij brood bij zich had.

Daarom ging hij op zoek naar zijn broer Hennie, die in Haalderen brood aan het venten was. Nu was er op die dag kermis in Haalderen. Jan vond zijn broer in een café, samen met andere bakkers en met de melkboer. Ze pakten even een kermisborreltje.... Het was heel normaal, dat een broodventer, die brood te kort kwam, bij een collega brood inkocht, ook als het een andere bakkerij betrof. Toen het nieuwe winkelcentrum gebouwd was, bakte Jan daar nog een paar jaar brood, samen met Joop Thijssen. Venten deed men toen niet meer.

Paul was de man van de kruidenierswinkel, na Mientje, en later dreef hij de slijterij in het winkelcentrum. Maria hielp veel in het café, ruimde de zaal op na bruiloften en stond bij feesten achter de bar. Joop heeft eerst nog op de broodwagen gereden, maar werd al gauw de opvolger van Hennie als kastelein. En samen hielden ze het winkelcentrum bij. Hennie en Ad bekleedden nog verschillende functies bij het Bemmelse voetbal. Soms als het erg druk was in de horeca, kwam tante Bertha oppassen op moeder Dora. Die had een beroerte gehad en kon niet meer lopen en niet meer praten. Ze woonde boven 'Het Wapen'. Dora overleed op 8 oktober 1977.

Evenementen

In de beginjaren van 'Het Wapen' liet de familie Janssen tijdens kermissen, ponymarkten, 'Bemmel 800' en andere grote evenementen een tent bij 'Het Wapen' zetten. Meestal stond er ook een bij 'Hotel Nas', toen men dat nog huurde. Voor zo'n tent werd een beheerder aangetrokken. Die had het niet altijd even gemakkelijk. Vooral als er jongelui zonder betalen binnen wilden komen en het de beheerder met een aantal kameraden moeilijk maakten. In dergelijke gevallen moest de familie Janssen natuurlijk de beheerder helpen en opvangen.

Vlak voor de kermis 1960. Harrie Janssen loopt langs de tent in de Loostraat. Op de achtergrond de tent bij 'Hotel Nas'.

En dan waren er de AZ-avonden. De winkeliers, die waren aangesloten bij de winkeliersvereniging gaven AZ(=actieve zaken)-zegeltjes uit. Een volle spaarkaart was toegangskaart voor een avond met artiesten. En niet de minsten. Tijdens die avonden traden onder meer André van Duijn, Corrie en de Rekels, BZN en Mouth & MacNeal op. De zaal was dan altijd mudvol.

De danstent in 1947. De tent was zeer luxe uitgevoerd. Er was een 'hemel' van doek aangebracht en de verlichting en de dansvloer zagen er chique uit. Toen het eens erg waaide, moesten de gasten naar buiten om de scheerlijnen vast te houden. Het ging allemaal goed....

Ter opluistering van de feestelijkheden van 'Bemmel 800' in 1978 hadden de gebroeders Janssen manshoge triplex emblemen (een bemmel met een pony er voor) uitgezaagd en overal neergezet. Er waren servetten en suikerzakjes met de opdruk van het 'Bemmel 800'-embleem en er waren uiteraard diverse activiteiten in de grote zaal rond die viering.

EVENEMENTENLIJST BEMMEL 1975

30 april	Koninginnebal
5 mei	Bevrijdingsbal
17, 18 en 19 mei	Groot muziekfestival met voorjaarskermis ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van Harmonie „U.D.I.”
Zaterdag 7 juni	Stratenloop
Zondag 8 juni	Nationale card races
13 t/m 19 juli	Zwitserse week Bemmel
9 augustus	Grote taptoe voor het kasteel raadhuis „de Kinkelenburg”
10 augustus	Nationaal concours hippique
11 augustus	Internationale pony jaarmarkt. Uitreiking van de gulden pony voor het kasteel raadhuis
10, 11 en 12 augustus	Kermis in Bemmel

10, 11 en 12 augustus 1975 KERMIS - Internationale pony jaarmarkt en NATIONAAL CONOURS HIPPIQUE te BEMMEL

Bezoekt

Café Restaurant „Het Wapen van Bemmel”
Telefoon (0881) 12 65 - Bemmel

DRIE GROTE DANSGELEGENHEDEN

VIER GRANDIOZE ORKESTEN

„Perfection five” - „National four” -
„The show stars” - „The Groni stars”

Muziek voor jong en oud en voor elk wat wils

Vooral tijdens de kermis, annex internationale pony jaarmarkt en nationaal concours hippique was er van alles te doen in 'Het Wapen van Bemmel'.

Op de Bemmelse dag van de Vierdaagse, vroeg eens iemand 's ochtends een taxi te regelen om daarmee naar Nijmegen te gaan. Joop Janssen raadde hem af om dat op te doen. Hij kon beter wachten tot het vierdaagselegioen voorbij was. Maar de man, die dronken was, drong aan. Dus werd een taxi gebeld. Toen die voorreed wilde de man op de plaats van de bestuurder gaan zitten. Dat mocht natuurlijk niet. Tot overmaat van ramp wilde de auto niet meer starten. Tenslotte werd de taxi door een stel vierdaagselopers aangeduwd. Een uur later was de man terug. Hij had zijn fototoestel in de taxi laten liggen....

Het winkelcentrum

Toen het nieuwe bejaardencentrum aan de Lidwinastraat werd gebouwd en het Liduinaziekenhuis en het Wilhelminapaviljoen waren afgebroken, ontstond de mogelijkheid om iets met kom van Bommel te doen. Het gemeentebestuur zag een mogelijkheid om een winkelcentrum te ontwikkelen. De winkeliersvereniging voelde daar wel voor. Er werd een eerste plan gemaakt voor de plaats waar het gebouw van het Wit-gele Kruis stond en voor de ruimte er naast. Er waren echter veel problemen. Sommige winkeliers waren bang, dat er gelijksoortige winkels als de hunne in dat centrum zouden komen en dat ze daardoor ongewenste concurrentie zouden krijgen. En lang niet elke winkelier wilde naar het nieuw te bouwen centrum verkassen. Zodoende wilde het maar niet van de grond komen.

Tenslotte nam Ad Janssen het initiatief. De familie Janssen zou het winkelcentrum zelf wel bouwen. Er waren wel gegadigden om daar hun zaak te vestigen. Tevens zou de bakkerij uit 'Het Wapen' verdwijnen. Horeca vindt

meestal in de avond of nacht plaats, terwijl een bakkerij vooral 's morgens vroeg het drukst is. Dat was geen gunstige combinatie. Ook de supermarkt en de slijterij zouden naar het winkelcentrum verhuizen.

De bakkerij van Janssen in de kelder van het winkelcentrum. De medewerker is Joop Thijssen. Later zou bakker Gerdse de bakkerij overnemen.

Iedere dag weer ons dagelijkse brood

Eind vijftiger jaren werd een vergadering gehouden in 'Hotel Nas' met alle bakkers in Bemmeler, om een regeling voor vakanties te bedenken. Bakker Knipping had niet zo veel zin om met vakantie te gaan. Hij wilde liefst doorbakken - en doorverdiene. Maar toen kwam zijn vrouw binnen en die zei: "Je doet gewoon mee! Ik wil ook met vakantie!" Er werden in de vakantietijd centrale verkooppunten voor brood ingericht, soms in een garage bij een particulier. Daar werd het brood naar toe gebracht en er werd niet gevent. Eind jaren 60 werd een commissie ingesteld, waarin onder meer Koenders, de oud-politieman, en gemeente-ambtenaar Berkelmans zitting hadden. Daar werd een systeem bedacht voor broodsanering, zodat er geen eindeloos aantal bakkers in dezelfde wijk rond hoefde te rijden.

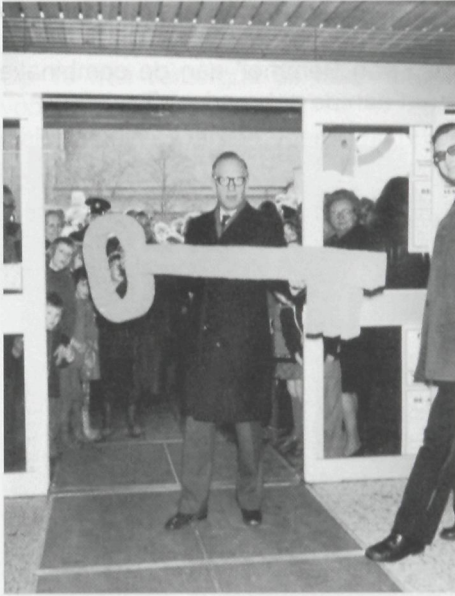
De plannen voor het winkelcentrum kwamen bij de gemeente terecht voor de nodige vergunningen. En die werden verleend. Binnen een maand! Zelfs toen het plan zodanig gewijzigd werd, dat aan de noordzijde van het geplande plein ook winkels zouden komen (op de plaats waar nu de Coöp is gevestigd), waardoor een gezellige overdekte passage zou ontstaan.

Ondertussen had de nieuwe Rabobank, ontstaan uit een fusie van de Boerenleenbank met de Raiffeisenbank, het plan opgevat om te gaan bouwen op de plaats waar het kruisgebouw stond. In mei 1972 werd met de bouw van een nieuw dienstencentrum, met daarboven een aantal flats, begonnen. In september kon gestart worden met de bouw van de Rabobank. Deze was zodanig ontworpen, dat hij aansloot op de plannen voor het winkelcentrum.

Omdat de Dorpsstraat op een oude dijk ligt, liep de Loostraat in de richting van de markt af. Van dat hoogteverschil werd gebruik gemaakt om het hele gebouw te onderkelderen. Die kelder kon dan gebruikt worden door de winkels om een extra voorziening als winkelruimte of als opslagruimte onder de winkel te creëren. De rest van de ruimte zou gebruikt kunnen worden voor bevoorrading van de winkels.

Men begon te bouwen. En die bouw vorderde gestaag, vooral omdat er dag en nacht werd doorgewerkt. De familie Janssen voorzag de bouwers van hun natje en hun droogje. Men sjuowde meermalen per dag met koffie en met soep naar de arbeiders. Al voordat het winkelcentrum klaar was, werd besloten om de supermarkt aan een ander over te dragen. Het werd de Coöp. Ook de andere winkels waren tamelijk snel bezet.

Als naam voor het nieuwe winkelcentrum werd gekozen voor 'De Assenburg', omdat in de 18^e eeuw op de plaats van het centrum een herberg met pleisterplaats gelegen zou hebben onder de naam 'Kasteel van Assenburg'. Deze naam werd overigens al door enkele winkels gevoerd die vóór de oorlog op die plek gevestigd waren.

1975. Burgemeester Van Nispen tot Pannerden opent met een enorme sleutel het winkelcentrum.

De eerste fase werd opgeleverd in januari 1974. Het gehele winkelcentrum werd in 1975 feestelijk geopend door burgemeester E.M. van Nispen tot Pannerden. Na de opening van het winkelcentrum werd de kelder tijdens de kermis wel gebruikt. Dan werd er een podium aangebracht, een bar en de nodige stoelen en tafels. Het was dan wel aanpoten, want men had het café, de grote zaal, een extra danstent en de kelder onder het winkelcentrum te bedienen! Natuurlijk werd voor dergelijke gelegenheden extra personeel ingehuurd.

Het winkelcentrum zorgde ook voor meer werkzaamheden. De passage moest regelmatig worden schoongehouden. De versiering werd geregeld aangepast aan de tijd van het jaar en aan de grote feestdagen zoals sinterklaas en kerst. Toen de weekmarkt begonnen was, werd er bij bar slecht weer wel eens markt gehouden in de onderkeldering van het centrum. De marktkooplui deden dat niet echt graag. Die stonden liever buiten.

Ondertussen had Ad al weer nieuwe plannen. Er konden woningen gebouwd worden bovenop het winkelcentrum. Eind 1990 werd met de bouw daarvan begonnen. Ook werd het centrum aan de marktzijde uitgebreid met een aantal winkels. Daardoor kreeg het centrum een betere uitstraling aan die kant.

Op zaterdag 8 april 1993 begon een feestweek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het winkelcentrum 'De Assenburg'. Kort daarna, op 19 april, werd Ad voor al zijn werkzaamheden en verdiensten voor het dorp Bemmelen koninklijk onderscheiden.

De laatste jaren

Zo langzamerhand werd er gedacht aan het afbouwen van de vele activiteiten van de familie Janssen. Hennie overleed op 29 mei 1993. Dat was een slag voor de familie. Jan was de enige van de broers en zussen, die een kind had. Maar zoon Harco had nauwelijks idee in het horecagebeuren. Hij begon in Huissen een radio- en TV-zaak.

De familie had dus geen opvolger. Men besloot het wat kalmer aan te gaan doen en het horecabedrijf 'Het Wapen van Bommel' van de hand te doen. De familie Janssen verkocht 'Het Wapen van Bommel' aan de combinatie Van Zon-Wilting, die het inmiddels verhuurt aan de gebroeders Roelofs.

1993. Ad Janssen wandelt langs zijn levenswerk: het Bommelse winkelcentrum.

Op 7 maart 2001 overleed Ad en op 15 december 2003 Mientje. En de overige broers en zussen werden natuurlijk ook steeds ouder. Men besloot eveneens met de overige activiteiten te stoppen. Het winkelcentrum werd in 2002 verkocht aan de firma Geveling.

'Het Wapen van Bommel' staat nog steeds op dezelfde plek. De zaal is nog steeds in gebruik voor bruiloften, partijen, begrafenissen, carnavalsavonden en dergelijke. In verband met de plannen rond de inrichting van het dorpscentrum ziet het er naar uit, dat de zaal zal worden afgebroken, maar zover is het gelukkig nog niet. Ook het winkelcentrum functioneert volop. Een tweede centrum verrees aan de overkant van de Dorpsstraat. En het monumentale pand 'Wilberma' staat er nog steeds en wordt nog altijd bewoond door leden van de familie Janssen. Voorwaar een waardig hart in ons dorp.

Met dank aan de familie Janssen.

Joop Verburg

Een avond over Betuws dialect en Betuwse vertellingen

Op 18 mei verzorgde de heer Daan Viergever uit Zetten een thema-avond voor onze kring, waarbij hij in eerste instantie in ging op verschillende dialectstudies. Daarna voerde hij op humoristische wijze een aantal Betuwse verhalen ten tonele. Het was een zeer geslaagde avond, waarvan de ongeveer 50 aanwezigen, getuige het vele gelach en de vele keren tussenapplaus die de spreker ten deel vielen, met volle teugen genoten hebben. Op ons verzoek schreef hij een korte samenvatting van zijn lezing voor het Kringblad. We laten hem hierna zelf aan het woord.

Joop Verburg

Dialectonderzoek

In het in 1957 verschenen boek 'De Betuwe' van de neerlandica Dr. A.R. Hol uit Ingen is hoofdstuk 6 gewijd aan de taal en literatuur van onze streek. Al in de eerste regels wordt het ons duidelijk, dat van 'een Betuws dialect' geen sprake is, maar dat de taal van onze streek bestaat uit meerdere dialecten, die van plaats tot plaats op enkele punten verschillen. Bij nadere bestudering blijken die verschillen taalkundig gezien veel minder groot dan op het eerste gehoor gedacht wordt.

Als we ons bezig houden met dialectstudies, komen we al gauw de naam Van Ginneken tegen. Deze neerlandicus (1877-1945) heeft in zijn in 1913 verschenen 'Handboek der Nederlandse taal' de streektalen verdeeld in enkele hoofdgroepen. In ons land zijn dat de Friese, Frankische en Saksische dialecten. Deze hoofdgroepen worden vervolgens onderverdeeld. Aldus behoren volgens hem de dialecten van de Over-Betuwe tot het Gelders Frankisch, wat weer een onderdeel is van het Limburgs Frankisch. Die van de Neder-Betuwe -met uitzondering van plaatsen ten zuiden van de Linge- behoren tot het Hollands Frankisch. In de Neder-Betuwe ten zuiden van de Linge vindt men West-Brabantse dialecten. Op enkele voorbeelden van verschillen komen we nog terug.

In latere studies werden andere manieren van dialectonderzoek toegepast. Hierbij moet worden opgemerkt, dat van een systematische manier van dialectonderzoek eigenlijk pas sprake is vanaf omstreeks 1870. De oudste systematische vormen van dialectonderzoek waren woordenlijsten van plaatselijk in zwang zijnde woorden en zegswijzen, welke vergeleken werden. Ook vergeleek men vertalingen in dialect van eenzelfde grondtekst, alsmede dialectisch proza en verschillende dialecttijdschriften. Pas op: we hebben dan te maken met het vergelijken van geschreven vormen van dialect. Dit is eigenlijk ondoenlijk, omdat er voor bepaalde dialectklanken geen lettertekens zijn. Zelfs fonetisch schrift zou nog tekort kunnen schieten.

Momenteel heeft het Fries (een taal!) een gestandaardiseerde spelling. Aan het Nedersaksisch wordt gewerkt. Wij Betuwenaren schrijven dialect nog altijd min of meer fonetisch. Vanuit Duitsland en Frankrijk stamde de methode van het in kaart brengen van dialectverschillen voor een heel land met grenslijnen of 'isoglossen'. De gehoorde klanken werden afgeluisterd en fonetisch in kaart gebracht. In onze tijd doet het Meertensinstituut iets dergelijks, maar dan in een meer moderne vorm, namelijk door met een cassette recorder op stap te gaan.

Uit deze en andere studies blijkt, dat scherpe dialectgrenzen nauwelijks bestaan. Dialecten beïnvloeden elkaar. In het lagere westen van ons land blijken zaken als overstromingen en inpoldering van invloed te zijn geweest op de gevormde dialectbegrenzingslijnen. In het oosten en zuidoosten vallen de dialectgrenzen grotendeels samen met de grenzen van bisdommen, hertogdommen en graafschappen.

Keren we terug naar de Betuwe, dan zien we -en dat wisten we natuurlijk allemaal al lang- dat het dialect van het rivierenland geen eenheid is. Per dorp of stad zijn verschillen hoorbaar, hoewel die in vlak bij elkaar gelegen dorpen doorgaans zeer klein zijn. Enkele dialectgrenzen in het rivierenland zijn: De *hegget-doeget* lijn, die door het land van Grave, Maas en Waal, een gedeelte van de Bommelerwaard en de West-Betuwe loopt. Ten zuiden van deze lijn zegt men: "hij hegget, doeget". Ten noorden er van: "hij heddet, doetet". Dus met een hardere plofklank d. Een in ons gebied bekende grenslijn loopt noord-zuid ruwweg vanaf Heteren via Herveld, Slijk-Ewijk naar de Waal. Westelijk hiervan zegt men: "dijk, huis en thuis", terwijl men aan de oostkant, zo dus ook in Bemmelen van "diek, huus en thuus" spreekt.

Wanneer we denken over de plaats van dialecten in onze hedendaagse samenleving is het zinnig een opmerking dienaangaande van de Nijmeegse hoogleraar Hagen in gedachten te houden. Hij zei in een programma over dialecten voor Omroep Gelderland ongeveer het volgende: *Vroeger schaamden mensen zich er vaak voor als ze dialect spraken en het Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN) onvoldoende machtig waren. Geringe scholing en veel noodgedwongen schoolverzuim waren daar vaak de oorzaak van. Nu, aan het begin van de 21e eeuw, beheerst nagenoeg elk kind het ABN bij het*

verlaten van de basisschool. Daarnaast spreken kinderen en ook steeds meer volwassenen één of meer vreemde talen. In die constellatie dreigen dialecten enerzijds in onbruik te raken, anderzijds wordt het behoud van (en dus niet het spreken van) dialecten meer en meer als een stukje cultuurgoed gezien.

Hoofdmoot van de avond: Betuwse verhalen

Het tweede deel van de avond voerde ons langs het werk van diverse Betuwse dialectschrijvers. Achtereenvolgens kwamen aan de orde:

- a. Attie Nieboer uit de bundel 'Boerentypen en humor uit de Betuwe', een passage uit de schets *Gemeinderaadsverkiezinge*, daterend van omstreeks 1910.
- b. W.F. van Eck uit de bundel 'Vadje van Valburg vertelt', de uit 1947 daterende schets *Nog nie zò gek geprakkezierd*.
- c. Fred Hendriksen uit Heteren schreef van 1977-1980 in de Dorpskrant van Heteren onder het pseudoniem 'Boer Flipse' korte verhaaltjes, later uitgegeven onder de naam 'Efkes douwe, jonges'. Van hem was de schets *De Sint en het geleps*.
- d. Thijs van Woerkom uit Oosterhout. Uit de bundel 'Groebele in de ben' de schets *Sprauwejage*.
- e. Riem van den Berg uit Andelst schreef in 1991 de bundel 'Betuwse Brökskes'. Hieruit het korte humoristische verhaaltje *Bij de Pinke*.
- f. Bernard van Meurs. Uit 'Kriekende Kriekske' (1879) het nog altijd bekende gedicht *Een aorig misverstand*.

Als derde element mocht ik een aantal langere en kortere schetsen voordragen uit eigen werk, eerder gepubliceerd in het blad 'Betuwe Totaal' en in 'De Inzet', dorpskrant van Zetten en Hemmen en in 2003 gebundeld uitgegeven onder de titel 'Wa gij?', verhalen in het Betuws door Dierk van Hanje van Mie (uitgave B.O.S. Zetten 2003, ISBN 90-805282-2-6).

De avond werd afgesloten met een korte conference, in Betuws tenue, met een aantal anekdotes rond de figuur 'Kees de Pier' uit Heuze.

Daan Viergever

Straatnamen in Bemmeler, Haalderen en Ressen

Imkerstraat

Het is feest in de Imkerstraat. De vlaggen hangen uit en door grote borden aan beide uiteinden van de straat wordt men er op attent gemaakt dat de Imkerstraat 50 jaar bestaat.

Vijftig jaar geleden was Bemmeler flink in ontwikkeling. Tien jaar na de Tweede Wereldoorlog was er nog steeds een groot tekort aan woonhuizen, maar in een snel tempo ontstonden nieuwe woonwijken buiten het toenmalige centrum van het dorp.

Waar nu de Imkerstraat is gelegen, was vroeger een boomgaard. De eigenaar daarvan, Bernd Francissen, verkocht de grond aan de gemeente Bemmeler. Die verkocht op haar beurt de grond weer aan de Bemmeler aannemer Peters. Peters wilde eerst een aantal kopers hebben voordat hij ging bouwen. Francissen had echter niet alle grond, die nodig was om te bouwen, aan de gemeente verkocht. Hij hield een deel om dat zelf te verkopen.

Het waren ruime percelen, vergeleken met wat men nu meestal koopt. Voor de toekomstige eigenaren was het nog niet zo gemakkelijk om een huis te kopen. Dikwijls had men wel al goed gespaard, maar bij de bank kon je niet zomaar terecht voor een hypotheek. Vaak werd met hulp van familie het een en ander rond gemaakt.

In de straat wonen nog enkele van de oorspronkelijke bewoners.

Zij betrokken hun huis bij de oplevering in het voorjaar van 1956. Hoewel ze niet meer de jongste zijn, wonen ze er nog steeds met veel plezier en denken ze er voorlopig niet aan om te verhuizen. Het ligt in de bedoeling van het

feestcomité om na de vakantietijd nog het een of ander te organiseren voor de bewoners van de Imkerstraat, om deze mijlpaal van de 50e verjaardag van de straat niet onopgemerkt voorbij te laten gaan.

De huizen zijn klaar, maar de straat moet nog aangelegd worden. De ooievaar op het dak van het eerste huis was een grap van de buurman. De bewoners waren pas getrouwd, maar de ooievaar liet nog jaren op zich wachten.

Hoewel de bouw van de woningen al was begonnen in het najaar van 1955 werd de straatnaam pas toegekend volgens onderstaand raadsbesluit:

De Raad der gemeente Bemmelo besloot in zijn vergadering van 2 februari 1956 de navolgende straatnaam in te voeren: Imkerstraat

Vanaf de noord-grens van het kadastrale perceel gemeente Bemmelo sectie H. nr. 551 in algemeen zuidelijke richting tot de zuid-grens van het kadastrale perceel gemeente Bemmelo sectie H. nr. 475

Overeenkomstig het besluit van 2 februari 1956

De gemeentesecretaris van Bemmelo

In de stukken wordt niet aangegeven, waarom deze naam werd gekozen, maar een verklaring ligt voor de hand. Door gesprekken met de bewoners van het eerste uur werd duidelijk dat er bijen werden gehouden door Frits Bouwman, die in de boomgaard zijn korven had staan. Een herinnering aan de bijen en hun imker!

Maria Janssen

In Bemmeler staat een huis

Zandsestraat 28

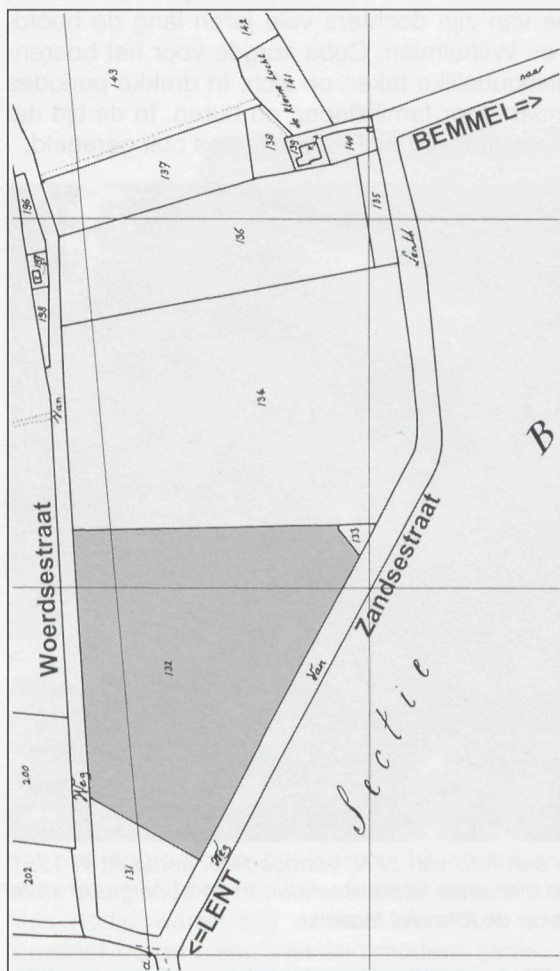

Het huis zoals het bij de maand november is afgebeeld op onze jaarkalender 2005.

Niet veel lezers van ons Kringblad zullen dit huis herkennen. Toch zijn daar wellicht mensen onder die er al jaren regelmatig langs komen, onderweg van Bemmeler naar Nijmegen. Dat men deze gevel niet herkent, komt omdat het huis met de voorzijde van de weg af is gebouwd. Daar komt nog bij, dat de voorgevel het grootste deel van het jaar ook aan het zicht wordt onttrokken door een boomgaard met daarin vooral pruimenbomen, maar ook hoogstam perenbomen. Alleen als het blad van de bomen is, kun je de voorkant van het huis -op een afstand- zien, en wel vanaf de Woerdsestraat.

Het huis werd in 1911 gebouwd door Frans Janssen. Hij liet het huis bouwen naast de woning waar hij tot dan toe had gewoond. Dat huis is vermoedelijk gesloopt toen het nieuwe huis werd betrokken. Janssen werkte als commissienair aan de veiling. En daarnaast had hij hier aan de Zandsestraat dus een hofstee. De combinatie van een baan met een klein boerenbedrijf was in onze streek een heel gebruikelijke. De hofstee van Frans Janssen was ongeveer 2.600 m² groot. Op dit perceel had hij naast groenten en fruit ook nog vee: koeien, varkens en kippen. Zijn gezinsleden hebben ongetwijfeld geregeld mee moeten helpen op het bedrijf.

Zoals gangbaar was in het begin van de vorige eeuw, werd het huis om praktische redenen met het bedrijfsgedeelte naar de weg toe gebouwd. In het achterhuis bevonden zich de stallen met daarboven de hooizolder.

Het perceel Zandsestraat 28 van Frans Janssen (2.600 m²) besloeg het zuidelijke deel van het grijs gekleurde perceel 132 (29.300 m²). Deze kavel, gelegen in de kadastrale gemeente Ressen, sectie A, was in 1832 eigendom van Otto van Randwijk. Dat was ook het geval met de aangrenzende percelen 131 tot en met 143. In dit hele gebied gelegen tussen de Zandsestraat en de Woerdsestraat stond in 1832 slechts één huis: 'De Kleine Lucht'. Dit betekent dat het huis waarin Frans Janssen woonde vóórdat hij in 1911 zijn nieuwe huis liet bouwen van na 1832 moet zijn geweest is.

De kadastrale atlas geeft voor de grotere percelen van Van Randwijk, gelegen tussen de Zandsestraat en Woerdsestraat gebruik als bouwland aan. Alleen het perceel 142, ten noorden van 'De Kleine Lucht' was boomgaard. Verder stonden er in 1832 alleen bomen op twee kleine percelen bos: nrs. 133 en 135.

Uit de Kadastrale Atlas Gelderland 1832, onderdeel Ressen.

De voorgevel oogt nog zoals in de tijd waarin het huis werd gebouwd. Je moet goed kijken om aan details te zien dat hier in de loop van de tijd bij onderhoudswerkzaamheden de nodige aanpassingen zijn doorgevoerd. Zo zijn de schuiframen beneden tegenwoordig uit één stuk, terwijl daar vroeger een middenspijl in zat (zogenaamde T-ramen). Ook de bovenramen bestonden uit een vast bovendeel en daaronder een schuifraam, dat door een spijl in tweeën werd gedeeld. Tegenwoordig zijn dat twee grote uitzetramen.

Het bovenste deel van de luiken is nu dicht uitgevoerd. Bij de luiken die hier oorspronkelijk zaten, bestond het bovenste gedeelte uit horizontale planken die wel de zon en de regen afschermden, maar toch nog wat licht doorlieten.

Na Frans Janssen waren twee van zijn dochters vele jaren lang de hoofdbewoners van het huis: Coba en Wilhelminen. Coba zorgde voor het boerenbedrijf, Wilhelminen nam de huishoudelijke taken op zich. In drukke periodes werden de dames vaak bijgestaan door familieleden en burenen. In de tijd dat hij nog op school zat, hielp Willem Janssen uit Elst zijn tantes ook geregeld.

Het huis en directe omgeving op een foto van LFN, vermoedelijk gemaakt in 1951. De schuur links van het huis deed dienst als varkensschuur. In de boomgaard stond nog een kippenschuur maar die is op de foto niet te zien.

Het huis heeft de oorlog redelijk ongeschonden doorstaan. Het achterhuis liep vóór de oorlog door een brand als gevolg van hooibroei wel veel schade op. Volgens Koos Zegers moet dat omstreeks 1935 zijn geweest; hij was nog maar een kleuter, maar hij kan zich de brand bij zijn burenen van een paar huizen verderop nog goed herinneren. De schade werd hersteld door een aannemer die werd ingeschakeld door de verzekeringsmaatschappij. Deze gebruikte bij het opknappen van het dak stalen stangen om de beschadigde dakconstructie bij elkaar te houden. Hoewel dat voor die tijd een tamelijk nieuwe aanpak was, werkte het wel: het dak is nooit ingezakt.

In de zestiger jaren stopten de dames met het houden van vee. In die tijd waren ze beiden ook al rond de 65 jaar. Daardoor kon de terugval in inkomen door het wegvallen van de melkopbrengst worden opgevangen met het ouderdomspensioen.

Eén van de zusters Janssen is aan de Lentse kant van het huis bezig in de siertuin waarin dahlia's, gladiolen en asters staan te bloeien. De andere zuster staat bij het huis, links voor het venster. De boerenkoolplanten zijn al gepoot; zie voorgrond rechts. Op de foto is te zien dat het achterste deel van het dak vernieuwd is. De foto is van omstreeks 1970.

In 1980 kwam Willem Janssen met zijn gezin in het huis wonen. Hij herinnert het zich nog precies: het was op 10 januari en het vroom 12 graden. Het was hem van het begin af aan duidelijk dat er heel veel aanpassingen aan het huis nodig waren om er een woonhuis van te maken dat qua comfort aansloot op de eisen van een modern gezin. Zijn tante Coba was inmiddels overleden. Tante Wilhelmina bleef inwonen bij het gezin van Willem Janssen tot zij in 1990 op 85-jarige leeftijd overleed.

Willem Janssen was timmerman van beroep. Voor zijn baas werkte hij geregeld over. Daarnaast was hij een verwoed lid van de vrijwillige brandweer van Elst. De weinige vrije tijd die hij nog over had, besteedde hij aan het moderniseren en leefbaar maken van zijn huis. Van binnen is daarbij alles aangepakt; alleen het toilet is op de oorspronkelijke plaats gebleven.

Hier kijken we naar de bloeiende fruitbomen door de oorspronkelijke ronde deur in de zijgevel aan de zuidkant.

De veranderde indeling van het huis, waarbij het bedrijfsgedeelte werd omgezet in woonruimte, maakte ook aanpassingen in de zijgevel noodzakelijk. De hoofdingang kwam daarbij in de noordgevel terecht. De naar de straat gekeerde achtergevel bleef qua indeling redelijk intact maar kreeg behalve andere kozijnen ook een andere kleur. De veranderingen aan de voorgevel werden al eerder genoemd. Als een tastbare herinnering aan vroeger tijden hangen aan de wand van de moderne en ruime woonkeuken de fraaie handgemaakte koperen kranen waaruit de bewoners vroeger hun water taptten. Ze hebben nu een decoratieve functie.

De schuur waarin ooit varkens werden gehouden, is omgebouwd tot een ruime garage en een goed uitgeruste timmerwerkplaats. Want hoewel Willem Janssen inmiddels zeven jaar met de VUT is, is hij wel blijven timmeren, zij het voor zijn plezier. Dat hij goed is in zijn vak is af te lezen aan de perfecte staat van onderhoud waarin zijn bijna 100 jaar oude huis aan de Zandsestraat 28 verkeert. Bij het aan de eisen van de tijd aanpassen van het huis is hij voortvarend te werk gegaan maar tegelijk ook omzichtig zoals met de voorgevel. Omdat de daarvoor gelegen boomgaard in stand is gehouden, kun je staande tussen de bomen en kijkend naar het huis dan ook heel gemakkelijk vergeten dat we al in 2005 leven.

Het huis vanaf de Zandsestraat.

Met dank aan de familie Janssen.

Gerard Sommers

Uitreiking Kringprijs 2005

In de pauze van de thema-avond van 18 mei 2005 werd door voorzitter Marc Kocken de Kringprijs van de Historische Kring Bemmelse uitgereikt aan de heer J.T.C. Berends. Deze prijs wordt ieder jaar toegekend aan een persoon of instelling die zich verdienstelijk heeft gemaakt voor de historie of de leefbaarheid van onze dorpen.

De heer Berends heeft zich vele jaren lang ingezet voor het hertenkamp en de volière in het dorp Bemmelse. De voorzitter memoreerde, dat hij daarmee in 1984 samen met een tiental vrijwilligers is begonnen. Langzamerhand haakten de vrijwilligers een voor een af, zodat hij er bij de verzorging van de dieren en hun onderkomens vaak alleen voor stond. Toen de volière aan vervanging toe was, heeft hij, met subsidie van de gemeente en hulp van bijeengezochte sponsors, hard gewerkt om een nieuw onderkomen voor de vogels te realiseren. Inmiddels heeft hij weer hulp van enkele jongere vrijwilligers. Met zijn nu al ruim twintig jaar durende inzet heeft hij een belangrijke bijdrage geleverd aan de leefbaarheid van Bemmelse.

Zowel de volière als het hertenkamp zijn in trek bij kinderen en volwassenen. De voorzitter overhandigde de heer Berends behalve een herinneringsoorkonde ook een envelop met inhoud: altijd handig voor een vrijwilliger die voortdurend moet werken met een krap budget.

Eerder werd de Kringprijs toegekend aan de familie Emmen (1990), de familie Berndsen (1991), de restauratiecommissie van de kerk in Ressen (1992), Pastoor B. Stukart en de heer J. Verburg (1993), de familie Teunissen (1994), VVV Boven-Betuwe (1995), de familie Brenters-Goris (1996), de heer D. Meurs (1997), mevrouw M. Janssen-Verhagen (1999), de heer N. Meuwssen (2000), Vereniging Dorpsbelangen Ressen (2001), Stichting Streekmuseum Over-Betuwe (2002), de families Wim Nas en Jan Nas (2003) en de heer G. Bouw (2004). In 1998 werd geen Kringprijs uitgereikt.

Joop Verburg

't Is historisch

Let op! Overstekend wild

De telefoon ging. "Berends, je moet snel komen, want er lopen herten buiten het park! Wat moeten we doen?" "Bel de politie maar. Ik kom er aan!"

Het was nog in de tijd, dat het hertenkamp bij 'Brugdijk' lag. De herten verbleven in een afgerasterd gedeelte, dat ongeveer lag tussen de Van Ambestraat en de Kinkelenburglaan, bij de weg naar het gemeentehuis. De voorkant liep langs de Dorpsstraat, de achterkant tot de gracht voor 'Brugdijk'. En buiten de afrastering daarvan liepen dus herten vrij rond. Dat kon heel gevaarlijk zijn, voor het verkeer, maar ook voor de dieren.

Ik maakte dat ik ter plaatse kwam. Kennelijk had iemand de politie al eerder gewaarschuwd, want er stonden twee politiewagens en het zag er blauw van de agenten. Die probeerden aan de ene kant het nieuwsgierige publiek en het verkeer weg te houden en aan de andere kant de herten van de straat af te houden. Al met al was het een hele toestand.

Het hertenkamp aan de Dorpsstraat

De herten liepen aan de kant van de Van Ambestraat, waar ook het toegangshek in de afrastering was. Of ze daar langs ontsnapt waren, was niet bekend. Ik schoot een agente aan: "Zullen we dit zaakje samen even

oplossen?" Ze keek me verwonderd aan. Maar ik zei: "Gaat u nu maar bij het hek staan en doe dat open als ik het zeg. Dan zorg ik dat ze binnen komen." Ze deed wat ik vroeg, maar ik begreep aan heel haar houding, dat ze er niet veel vertrouwen in had. Ik wandelde ondertussen helemaal om 'Brugdijk' heen en benaderde al pratende de twee ontsnapte herten. Ze kalmeerden toen ze een bekende stem hoorden. Toen riep ik: "Doe het hek maar open!" De agente deed dat en de dieren wandelden rustig het hek door. Afsluiten was natuurlijk zo gebeurd.

"Hoe deed u dat nou?" vroeg de agente. "Ach, je moet met die beesten praten, dan doen ze wel wat je wilt..." Even later was alles weer normaal.

Jan Berends

Aanwinsten

Sinds het verschijnen van het vorige Kringblad is onze collectie weer aanzienlijk uitgebreid. We kregen een onbekend metalen voorwerp, ooit opgediept uit het baggergat in de polder. Verder het receptieboek ter gelegenheid van de opening van het Dienstencentrum voor de Maatschappelijke Gezondheidszorg te Bemmelen uit 1973 en een feestgids uitgegeven naar aanleiding van 15 jaar ontmoetingsdagen Donatus-parochie in 1988. Daarnaast ontvingen we 4 videobanden met diverse onderwerpen. We haalden op verzoek een doos vol uitgaven zoals 'Gens Nostra', 'Kwartier van Nijmegen' en 'Valkhofnieuws' op. Verder kregen we een reeks kalenders terug, een kopie van een artikel over de defensiedijk uit 'Nederlandse Historiën' van 1975 en een verjaardagskalender getekend door Ton Bredie.

Het rapport 'Bemmel bouwt aan zijn toekomst' uit 1996 en een kaart van de Over-Betuwe kwamen ook onze kant op. Dat was tevens het geval met een beknopte werkschrijving voor het bouwen van 12 woningen op 'De Plakse Wei'. Een emailen wandbord 'Boerenleenbank' kwam ook in ons bezit, evenals de Monumentendag-vlag. Met betrekking tot de toneelvereniging 'Werken en Welden' kregen we de herdenkingstegel van het 14^e lustrum uit 1960 en een kopie van de pagina uit 'De Gelderlander' van vrijdag 3 februari 1950, geheel bestaand uit bijdragen over deze vereniging, gedrukt bij het 60-jarig bestaan daarvan. Daarnaast werden ons 2 vlaggen betreffende 'Bemmel 800' geschonken en een set kledingstukken, gebruikt bij de historische optocht tijdens de viering daarvan. In de vakantie kregen we verder nog 'De gemeente Bemmel in het land van Overbetuwe' en 'Gendt aan de Waal', beide boeken van dr. J. Wolters, aangereikt.

De spullen zijn met dank aan de gevers aan onze collectie toegevoegd.

Het bestuur

Oud archiefmateriaal

Het jaar 1940 was een gedenkwaardig jaar. Meteen al na de jaarwisseling trad in Bemmelen een nieuwe burgemeester aan: de heer W. van Elk als opvolger van de in 1939 overleden burgemeester Herckenrath. Er werd een feestje gevierd bij zijn installatie en enkele Bemmelse winkeliers mochten daar iets aan verdienen. C. Klep leverde sigaren, Th. Bongers verhuurde glazen, de N.V. Ankerwerken voor fruitproducten leverde 15 flessen witte port en 15 flessen sherry en A. Terstegen zorgde voor bloemen bij het feest.

Veel tijd voor vieringen was er echter niet, want de oorlogsdreiging werd steeds sterker. Na de Duitse inval in Polen in september 1939 was de Europese oorlog een feit en Nederland vleide zich met de ijdele hoop net als tijdens de vorige oorlog neutraal te kunnen blijven. Het Nederlandse leger werd echter gemobiliseerd en ook de gemeente Bemmelen kreeg soldaten 'over de vloer'.

Ondanks alle Duitse beloften was het op 10 mei zo ver. Duitsland viel Nederland binnen en na een heldhaftige strijd, waaraan in de Grebbelinie verschillende jonge mannen uit ons gebied deelnamen, was de strijd al na enkele dagen beslist. Meteen in juni liepen rekeningen bij de gemeente binnen betreffende het vervoer van zand in verband met de afbraak van militaire stellingen.

We waren bezet gebied geworden en al heel snel nam de bezetter allerlei maatregelen. We merken dat aan de aanplakbiljetten, die in zeventienvoud voor de gemeente werden gedrukt: voor ieder kerkdorp een exemplaar en een paar voor het archief. In de rekeningen vinden we de titels van die kennisgevingen:

- *Berichtgeving fotograferen.*
- *Verbod op vernietigen oude materialen en afvalstoffen.*
- *Geeft uw rubberbanden op.*
- *Leveringen ten behoeve van den Rijksarbeidsdienst.*
- *Eerste landelijke collecte winterhulp Nederland (georganiseerd door de NSB).*
- *Nieuwe voorschriften betreffende verduisteren.*
- *Verbeurdverklaring wapens, munitie en springstoffen.*
- *Bepalingen houden openbare vergaderingen, bijeenkomsten, optochten.*
- *Distributie bruine bonen, capucijners, eindigen groene erwten, benzine.*
- *Distributie motorbrandstof.*
- *Nieuwe bepalingen petroleumdistributie.*
- *Inlevering distributie stamkaarten en -bonboekjes overledenen en naar het buitenland vertrokkenen.*
- *Brooddistributie.*

- *Distributie tarwebloem en zelfrijzend bakmeel.*
- *Verplichte aanmelding vóór 8 juli 1940 van werkloze officieren die zich niet hebben aangemeld voor werk in Duitschland.*
- *Beschikbaarstelling legerpaarden voor economisch gebruik.*
- *Vergoeding voor inkwartiering leden Duitse weermacht.*
- *Voorschriften betreffende vergoeding voor verrichtingen en ten behoeve van de Duitse weermacht.*
- *Gedenkdagen leden van het Huis van Oranje.*
- *Gedragregels bescherming korenrijten tegen luchtaanvallen.*
- *Verbod verkeer van motorvoertuigen 's nachts.*
- *Waarschuwing tegen phosphorplaatjes.*
- *Ingebruikneming bebouwde en onbebouwde goederen ten behoeve van de Duitse weermacht.*
- *Uitreiking broodbonboekjes.*
- *Distributie lijnolie en terpentijn voor schilders.*

In 'De Betuwe' van vrijdag 21 juni 1940 is deze kennisgeving van de gemeente van 13 juni 1940 betreffende de inkwartiering van Duitse soldaten terug te vinden. Bron: Weekblad 'De Betuwe' op microfiche, Gelders Documentatiecentrum Bibliotheek Arnhem.

GEMEENTE BEMMEL

INKWARTIERING EN VORDERINGEN DOOR HET DUITSCHE BEZETTINGSLEGER.

De Burgemeester der gemeente Bommel brengt ter openbare kennis, dat ter zake van inkwartiering en vorderingen door het Duitse bezettingsleger, de navolgende voorloopige aanwijzingen gelden:

1. Vordering van roerende goederen heeft — voorzover zij niet tegen onmiddellijke betaling geschiedt — slechts plaats tegen gelijktijdige afgifte van een ontvangstbewijs, geteekend door of vanwege den Commandant van de bezette plaats, waar de vordering geschiedt.

Degene, van wien roerende goederen zijn gevorderd, doet hiervan aangifte bij den burgemeester, zoo mogelijk met afgifte van het aan hem verstrekte ontvangstbewijs.

2. Vordering van legering (inkwartiering) heeft slechts plaats tegen overgifte van een schriftelijke lastgeving, geteekend door of vanwege den Commandant, die inkwartiering vordert.

Degene, bij wien inkwartiering is gevorderd, doet hiervan aangifte bij den burgemeester, zoo mogelijk met afgifte van de hem verstrekte lastgeving.

De aandacht wordt er voorts op gevestigd, dat leveranties en vorderingen van werkzaamheden door de Duitse troepen slechts tegen contante betaling of afgifte van geldige ontvangstbewijzen zal geschieden. Inkwartiering geschiedt tegen afgifte van inkwartieringsbewijzen.

Bommel, 13 Juni 1940.

De Burgemeester voornoemd,
W. VAN ELK.

* *
*

Door de gemeente Bommel werden levensmiddelen verstrekt aan *behoefteigen welke zich gedurende de eerste oorlogsdagen niet van het noodzakelijke konden voorzien*. De staat leverde goedkoop braadvet, margarine en vlees. Voor de verduistering van het gemeentehuis leverde J.A. van Engen, kleermaker, gordijnen op roeden.

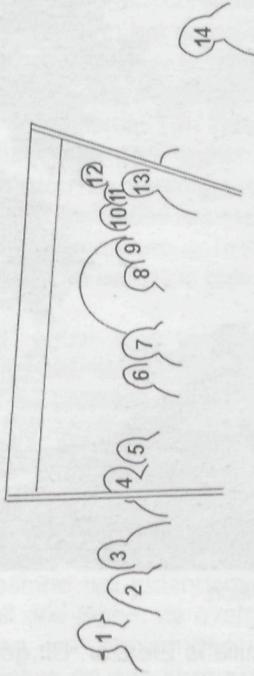
H.J. Koenders werd benoemd tot waarnemend commandant van de vrijwillige brandweer en W. Hermsen werd hoofd van de Bommelse Luchtbeschermingsdienst. Op 30 januari was gemeentearchitect A.W. van 't Hullenaar overleden. Hij werd opgevolgd door waarnemend gemeenteopzichter J. Weys. Per 1 oktober 1940 trad C. Estourgie als gemeentearchitect in dienst.

Joop Verburg

Het jubileum van onze koningin in 1948

Op 31 augustus 1948 vierde koningin Wilhelmina haar 68^e-verjaardag en tevens haar 50-jarig regeringsjubileum. Het was voor de inwoners van onze dorpen aanleiding voor een feestelijke optocht. Hierboven zien we ergens op de route de versierde wagen, waarmee de bewoners van de Pas die dag de eerste prijs wonnen.

Op de foto zien we de volgende personen, allemaal uit de Pas: 1. Hent Tap; 2. Ria Damen; 3. Leida Willemsen; 4. Thea Willemsen; 5. de heer Redeker; 6. Riet van Loon; 7. Coby Damen; 8. Annie Damen; 9. Bep Damen; 10. Annie Willemsen; 11. Mientje Meeuwsen; 12. Gerda Hendriks; 13. Annie Damen en 14. Gijs van Meegen. Coby (7), Bep (9) en Annie (13) Damen zijn dochters van Gerard Damen. Hun nichtjes Ria (2) en Annie (8) zijn dochters van Dorus Damen.

De heer Redeker was boekhouder bij een van de aannemers die in onze streek betrokken waren bij de wederopbouw. Hij woonde in die tijd in een noodwoning in de Pas en was een van de initiatiefnemers van deze groep.

We kijken hier tegen de achterzijde van de versierde wagen aan, die werd getrokken door het paard van Van Meegen. De grotere meisjes liepen dus eigenlijk achter de wagen; speciaal voor de fotograaf hebben zij zich omgedraaid. De wagen was eerder gebruikt in een optocht in Lent. Op het erf van Van Meegen was er wat aan verbouwd en hier werd de wagen opnieuw versierd. Dat daarbij op grote schaal (oranje) afrikaantjes uit de kwekerij van Harrie van Meegen werden gebruikt, zal gelet op de leus op het spandoek, wel geen verwondering wekken. Ook de lange rokken van de zes jongedames waren oranje; van crêpepapier. Rood, wit en blauw was gebruikt voor de strikjes op de rokken, de stropdasjes en de ceintuurs.

De foto werd ons ter beschikking gesteld door mevrouw Leida Wanders-Willemsen, tegenwoordig woonachtig in de Meidoornstraat te Bemmelen. Zij staat op de foto met haar zussen Thea en Annie. Eef Damen vulde de informatie voor ons verder aan.

Gerard Sommers

De joodse familie Wolff in Bommel

Al wat van mij is, draag ik bij me

Onlangs kregen we bij de Historische Kring Bommel een interessant boekwerk¹⁾ onder ogen waarin de geschiedenis van de joodse familie Wolff beschreven staat. Deze familie kwam rond 1770 naar Bommel en woonde hier bijna 140 jaar. Het boek *De nakomelingen van Wolff ben Eleazar en Moshe ben Gompertz Halevi 1695-1995* is geschreven door de heer Max Wolff uit Arnhem. Hij heeft vanaf 1957 onderzoek gedaan naar zijn familie, onder andere in 'De Kinkelenburg' waar destijds het archief van de gemeente Bommel was gevestigd. Dit artikel is gebaseerd op het genoemde boek en is tot stand gekomen met toestemming van de auteur. Het richt zich vooral op de periode dat de familie Wolff in Bommel gewoond heeft. De ondertitel '*Al wat van mij is, draag ik bij me*' is de lijfspreuk geworden van de familie Wolff en heeft betrekking op het telkens weer onder zware omstandigheden rondtrekken en opnieuw beginnen met alleen datgene wat men mee kon nemen.

De oorsprong van de familie Wolff

Demmelsdorf, de burcht van de Graven von Giech.

De oudst bekende voorvader van de familie is Eleazar. Dit gegeven is gebaseerd op een document waarin Lazarus Wolff als getuige bij het huwelijk van

diens zoon tekende met *Wolff ben Eleazar*, ofwel Wolff, de zoon van Eleazar. Van deze Eleazar is alleen een graf gevonden, echter zonder verdere aanduidingen. In de archieven is van hem nog niets gevonden. Teruggerekend moet hij rond 1675 geboren zijn.

Lazarus woonde in Duitsland in het dorpje Demmelsdorf dat zo'n twintig kilometer ten oosten van Bamberg en zestig kilometer ten noorden van Nürnberg ligt. Hij had, voor zover bekend, twee zoons, Salomon en Jacob, die beiden uit Demmelsdorf moesten vertrekken en zich uiteindelijk in Nederland vestigden. Salomon bleef in Bemmelen en Jacob ging naar Nijmegen. Van hieruit verspreidde de familie Wolff zich in een aantal generaties over Nederland, Engeland en de Verenigde Staten van Amerika.

Waarom naar Bemmelen?

Die vraag stelde de heer Wolff zich vanaf het begin van zijn onderzoek. Waarom kwamen twee broers uit een plaatsje ver in Duitsland in het laatste kwart van de 18^e eeuw naar Nederland en specifiek naar Bemmelen en Nijmegen? Om een antwoord hierop te vinden moeten we ver terug in de geschiedenis van het joodse volk. En specifiek naar het gebied van herkomst, Demmelsdorf, en uiteraard Bemmelen en omgeving.

In de middeleeuwen wordt slechts af en toe melding gemaakt van joden die in het zuiden en oosten van het tegenwoordige Nederland woonden. In Keulen is al in 321 een joodse gemeente. Naarmate het christendom zich verspreidde, werden de joden vaker lastiggevallen. Ze werden verantwoordelijk gehouden voor de moord op Christus. Ten tijde van Karel de Grote werden de joden nog als gelijkgerechtigde burgers gezien, maar na de 10^e eeuw, in de tijd van de kruistochten, werden ze vervolgd en vermoord, tenzij ze zich lieten dopen. Door de kerkelijke instanties werden bepalingen opgesteld die de joden de mogelijkheden ontnamen om in hun levensonderhoud te voorzien. Ook werden ze gedwongen om een stuk gele stof op hun kleren te dragen.

Later, in de 14^e eeuw, toen veel mensen stierven aan de pest, kregen de joden weer de schuld, nu van het veroorzaken van deze ziekte: ze zouden het water in putten en bronnen vergiftigd hebben. Maar de joden werden minder door de ziekte getroffen door hun hogere mate van hygiëne. Gedurende de 16^e en 17^e eeuw verbeterde de juridische positie van de joden geleidelijk, maar ze moesten zich wel neerleggen bij vaak vernederende wettelijke bepalingen en hoge belastingen.

In Duitsland bestond het jodendom aan het begin van de 18^e eeuw economisch gezien uit drie lagen: de overgrote meerderheid behoorde tot de lagere en onderste laag, een aanzienlijke minderheid behoorde tot de goed gesitueerde middenklasse en een kleine elite bestond uit rijke kooplieden, hofjoden

en bestuurders van een gemeente, die vaak tegelijkertijd geleerde of koopman waren. Vooral de joden op het platteland bleven trouw aan hun traditionele jodendom.

De eerste joden die zich blijvend in Nederland vestigden waren Spaanse en Portugese joden (ook wel Sefardische joden genoemd). Verdreven door de Spaanse Inquisitie kwamen ze aan het eind van de 16^e eeuw naar onze republiek. Rond 1630 kwamen de eerste (Asjkenazische) joden uit Midden- en Oost-Europa naar ons land omdat ook zij uit hun vaderland werden verdreven. Velen zouden hun voorbeeld volgen. Zo woonden er in Amsterdam in 1610 naar schatting 350 joden, in 1700 al 6200 en in 1795 ruim 20.000. De Asjkenazische joden waren veruit in de meerderheid. De verschillen tussen de Sefardische en de Asjkenazische joden waren groot: terwijl de eerste groep over het algemeen niet onbemiddeld was met beroepen als jurist, regent en medicus, bestond de tweede groep vooral uit marskramers en vleeshouwers.

De familie Wolff behoort tot de Asjkenazische joden en stamt zoals gezegd uit een dorpje in Duitsland. Demmelsdorf ligt in een gebied waar al vanaf de 16^e eeuw joden hebben gewoond. Vaak konden ze alleen in een streek verblijven als ze aanzienlijke bedragen, de zogenaamde *Schutzgelder*, betaalden. Dit was een middel om de joodse gemeenschap niet te groot te laten worden. In 1739 werd bepaald dat er nog maar 6 joodse families een verblijfsvergunning kregen. Hierdoor waren vooral de arme joden genooddaakt om hun heil elders te zoeken. Ze zwierven rond, waarbij gemeenten ertoe overgingen om aan de randen van de plaatsen logementen te stichten waar deze zwervers op kosten van de joodse gemeenschap voor ten hoogste 48 uur konden blijven.

De situatie in de Nederlanden was in die tijd duidelijk anders. Rond 1700 kende Nijmegen de grootste joodse gemeente van het graafschap Gelre. De Republiek der Nederlanden, en vooral de streek in en om Nijmegen, was bekend geworden als een regio waar vrijheid en verdraagzaamheid heersten en waar het voor joden goed toeven was. Dit zou een mogelijke verklaring kunnen zijn voor het feit dat de gebroeders Wolff zich juist hier vestigden.

Aantal joden in de omgeving:

	Nijmegen	Arnhem
1784	ca. 270	
1809	359	332
1840	506	509
1869	355	990
1899	460	1275
1930	450	1389
1951	452	327
1971	88	241
1998	30	70

In januari 1795 trokken Franse troepen ons land binnen en de normen en waarden van de Franse revolutie werden ook in de Bataafse Republiek verspreid. 'Vrijheid, gelijkheid en broederschap' was het motto en dat gold ook voor joden. Op 2 september 1796 werd onder invloed van de Franse verlichtingsidealen en de politieke druk van de Franse bezetting het 'Decreet over den Gelykstaat der Joodsche met alle andere Burgers' aangenomen in de Nationale Vergadering. Hierin werd gesteld dat joden gelijkberechtigde burgers waren. De joden in ons land hadden nu burgerrechten en verloren daarmee hun vreemdelingenstatus. Omdat de bestuurders van de republiek, na de juridische gelijkstelling, geen maatregelen troffen om de emancipatie in de praktijk te brengen, veranderde er echter aanvankelijk maar weinig.

Een mooi voorbeeld hiervan is de arrestatie van de jood Benjamin Elias genaamd Wolff (geen familie van de auteur van het genoemde boek). Benjamin stond op 20 augustus 1799 op de markt van Zaltbommel met zijn koopwaar, toen hij, tot zijn ontsteltenis, door enkele burgers beschuldigd werd van het verkopen van oranjekleurige zakdoeken. Zaltbommel was in die dagen patriottisch en had niets op met de Oranjes. Benjamin verdedigde zich nog met de verklaring dat het geelkleurige zakdoeken waren, maar dat mocht niet baten. Het gemeentebestuur vond het echter 'belaggelyk' en pleitte hem vrij. Na diverse brieven over en weer werd hij op 3 oktober 1799 vrij gelaten.

In de Betuwe was men ondertussen vanaf het begin van de 18^e eeuw vriendelijker geworden met het toelaten van joden. In verschillende dorpen waren joodse gemeenten. In Bemmelen is nooit een joodse gemeente opgericht, maar er woonden vanaf het midden van de 18^e eeuw wel steeds joodse gezinnen.

Bemmelen in de jaren 1750-1800

Bemmelen was in het midden van de 18^e eeuw een dorp met ongeveer 700 inwoners. Dit aantal groeide gestaag tot boven de 800 in 1795 en daarna ging het fors omhoog tot ruim 2000 in 1850. Naast een aantal kastelen en herenhuizen, zoals 'Huis te Bemmelen', 'De Plak', 'De Poll', 'De Kinkelenburg' en 'Brugdijk', bestond het vooral uit kleine boerderijen waar onder andere graan, groente en tabak geteeld werd. In 1812 werd bij 113 van de 180 huizen (in deeltijd) tabak geteeld²⁾. Tabak uit de Betuwe werd via Arnhem verder getransporteerd. De Arnhemse tabakskoopman Jacob Ezechiël Cohen schatte de hoeveelheid tabak die in 1740 en 1741 uit Arnhem verzonden werd op circa 3 miljoen pond. Hiervan kwam 2,5 miljoen pond uit de omgeving van Arnhem, dus ook uit de Betuwe.

Elke boer, groot of klein, en verreweg de meeste tabakkers en niet-boeren hadden één of hooguit enkele runderen. Deze runderen werden voor de mest of voor vetweideij gehouden. Tabakkers en niet-boeren bezaten doorgaans één of twee melkkoeien, veelal voor eigen gebruik. Ook veefokkerij was van

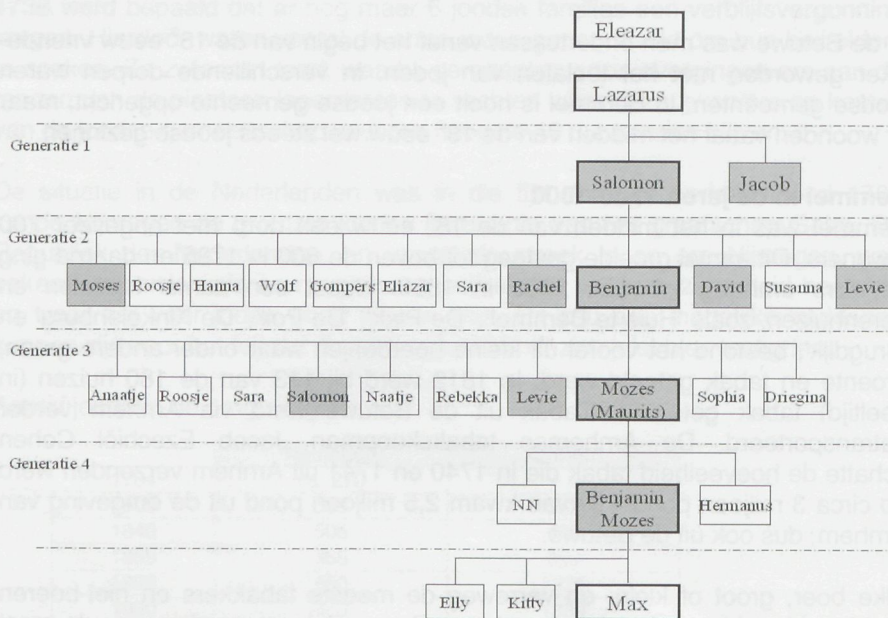
grote betekenis in het begin van de 19e eeuw. Ossen daarentegen waren vooral voor de slacht bestemd.

De inwoners van Bemmeler waren katholiek gebleven, ondanks dat de kerk sinds de Hervorming overgenomen was door de protestanten. Dit kwam mede door de nabijheid van de Kleefse enclaves Huissen en Hulhuizen. In 1795 werd de katholieke parochie opnieuw opgericht en in dat jaar kreeg Bemmeler weer een eigen katholieke kerk en een eigen pastoor, Willem Peters. De parochie telde in die tijd ongeveer 1200 zielen. De schuur, die van 1795-1803 dienst heeft gedaan als noodkerk, stond op de plaats van het tegenwoordige huis 'Wilberma' aan de Dorpsstraat.

Joden in Bemmeler

In de volkstelling van 1795 komen we nog geen joden tegen, ook al geven de huwelijksakten van Salomon (1786) en Jacob (1790) aan dat ze dan in Bemmeler wonen. In de volkstelling van 1825 treffen we de volgende joodse gezinnen aan: Wolff, Hertz, Davids, Kellerman, Weijel, Cohen en Leijzer van Gelder. Rond 1860-1865 zien we onder andere de joodse familie Dentz als eigenaar en bewoner van 'De Kinkelenburg'.

De familie Wolff in Bemmeler

Deel van de stamboom van de familie Wolff. In grijs degenen die voor langere of kortere tijd in Bemmeler gewoond hebben.

Salomon en Jacob behoren tot de eerste generatie van de familie Wolff in Bemmél. Daarna zouden er nog drie generaties in Bemmél blijven wonen, in een tijdsbestek van zo'n 140 jaren. In het voorgaande schema uit de stamboom zijn de Bemmelse familieleden Wolff met grijs gekleurd. De andere familieleden zijn uitgezworven over Nederland, Engeland en de Verenigde Staten van Amerika.

Wanneer Salomon en Jacob Wolff precies in Bemmél zijn neergestreken, is niet met zekerheid vast te stellen. Het moet zo rond 1770 geweest zijn. Er zijn geen bewijzen gevonden of ze tegelijkertijd naar Nederland gekomen zijn of dat één van beiden er al eerder was. Aannemelijk is dat ze zich meteen in Bemmél vestigden. Kontakten met andere joden waren er ook, want we zien dat ze redelijk kort na elkaar trouwen met Nijmeegse joodse meisjes. We vinden hun huwelijksinschrijvingen in het 'Prothocol aangaande het trouwen der jooden binnen de stad Nijmegen'. In Bemmél was geen synagoge en die is er ook nooit gekomen. Jacob ging na zijn huwelijk in Nijmegen wonen.

Hieronder volgt een kort overzicht van de generaties van de familie Wolff die in Bemmél gewoond hebben.

Generatie 1

1. Salomon Wolff is geboren in Demmelsdorf, Duitsland omstreeks 1745 en is op 89-jarige leeftijd overleden te Bemmél op 24-12-1834 en begraven te Nijmegen. Hij was van beroep koopman en slager. Salomon is getrouwd te Nijmegen op 25-1-1786 met Hester Moses Levy (Levison). Hester is geboren in Nijmegen op 28-4-1766 en overleden te Bemmél 13-2-1839. Ze was de dochter van Moses Gompert Levy en Hanna Moses. Van beroep was ze winkelierster en vleeschhouwster.

De huwelijksinschrijving luidt als volgt:
25 januari 1786:

Salomon Wolff, j[onghe]:m[an];, woonende tot Bemmél in 't Ampt van Over Betuwe en Hester Moses Levy, j[onghe]:d[ochter];, alhier

De volledige tekst van de inschrijving van het huwelijk is op de volgende bladzijden opgenomen.

Uit dit huwelijk werden twaalf kinderen geboren te Bemmél, waaronder Benjamin met nageslacht in Bemmél.

Salomon kocht een huis met een stukje grond aan wat nu de Dorpsstraat genoemd wordt. Op het perceel grond stond nog een klein huisje. Waarschijnlijk is dit 'uit de hand gekocht' aangezien er geen koopakte van opgemaakt is.

Door
Salomon Wolff J. M., woonende tot
Bismal in 't Aempt van
over Betsuwe

en
Heister Moses Levij, J. D., alhier,
verzoegt zijnde drie Sondagseche Vétroepingen
van de Rijkse voor het Raadhuis deser Stad om
met malkanderen in den Hiewelijken Staat
te moogen worden baveetigd en, ten dien einde,
aantekening geschiedde;

E. A. n. d. a. t. Salomon Wolff gewishebeerd was het
Decreet, geveren met Haaghtische
Lettre, luidende als volgt:

„Ich antes interschrissenar Wolff Lazarus
„schulte Jude beseheinge bij Dieren volkoni,
„men de approbieren alsolche Ehe als mainen
„Solch Salomon Wolff wohnhafte in Gelder-
„Land, vornahmes ist an. In troth en mit
„Heister Moses Levij. Erwiche also alle und
„jeder die volige in interschrissenar Wolff en nemen
„und mach ergangen inder proclamationen
„in Ehetand zu bastattigen. —

„Actum Dinnelodorf bij Bamberg, d. 9. 7. 1786.
„maij 1786. onder stond: 721111 281111

„vonder stond: Ditz Wolff Lazarus seinner
„Nahmen als eigen handig geschrieven hat.
„Solcher Zeuigen bin mitt. d. int. veypra,
„waaren getakord: Jacob Oberham.

Moijras Jean.

En David Gompars Leij, als dom en bloed-
membair, mitvander de mod^r. D. Leij Isaac
de Wolff en Benjamin Marcin, beide als
geautoriseerde Vorzeden van Hester Moses
Leij, verklaard hebben consent te draagen
tot het voorgescreven Huwelijck; terwijl de,
zelve Hester Moses Leij Onderloos was, en
de Moeder van Salomon Wolff overleeden.

Mit verklaring, dat zij elkan deren in geene
deelen door Verwantschap beïndenden.

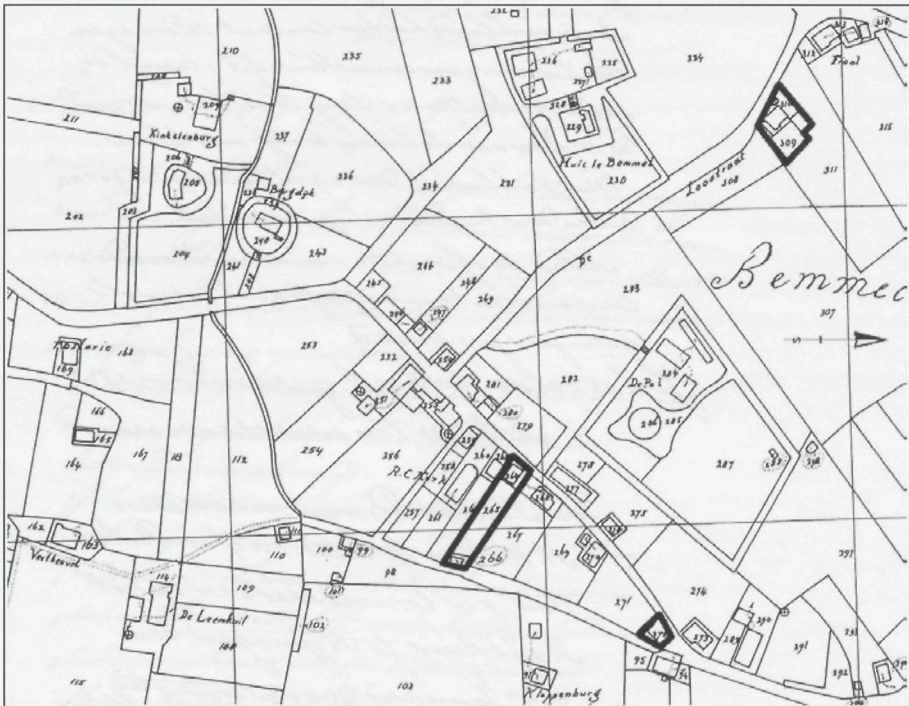
Alle't bij affirmatie van de voorn. made-
comparanten Voorden, tusschen in desen als
getuigen present.

In het zelve verzoek geaccordeerd: E
Acteins, ten overstaan van

De Heeren Borgermeesters
H. W. Van Grootenrij en P. A.
Vos, als Commissarier, op het
Raadhuis, te Nijmegen, den
25^e Januarij 1700, desentachtig.

E met belastinge,
De Geboden mede
tot Demmet te lanten
gaan, en daer van
nuttelyk betrog als
die Geboden gegaan
zijn, weder in te
bringeren.

In de kadastrale gegevens van 1832 zijn de percelen bekend als sectie F nr. 264, huis en erf, nr. 265 tuin en nr. 266 huis en erf. Als eigenaar wordt Salomon Wolff genoemd. Het huis met nr. 264 kent een tarief voor de grondbelasting (belastbaar inkomen gebouwd) van f 45,-. Dat is net zoveel als voor de boerderijen 'De Houtakker' en 'Bergerden'.

Deel van de kadastrale kaart van Bemmelen van 1832, met de locaties waar de familie Wolff gewoond heeft.

2. Jacob Wolff is geboren in Demmelsdorf, Duitsland omstreeks 1754 en overleden te Nijmegen op 15-2-1824. Hij was van beroep koopman en slager. Jacob is getrouwd te Nijmegen op 7-11-1790 met Hendrina Benjamin (Henriëtte) Isaaks (IJserdaal). Hendrina is geboren te Nijmegen omstreeks 1753 en overleden te Nijmegen op 15-11-1829. Ze was de dochter van Benjamin Isaaks en Benjamine Malachie.

De huwelijksinschrijving luidt:

13 oktober 1790:

Jacob Wolff, j.m., geboortig van Demmelsdorf in 't Fürstendom Bamberg, woonende tot Bemmelen in den Ampte van Over-Betuwe en Hendrina Isaaks, j.d., gebooren en woonende alhier

Uit dit huwelijk werden vijf kinderen geboren, allen te Nijmegen.

Een deel van de Dorpsstraat in Bemmelen rond 1903 met rechts op de foto de boerderij van Salomon en later van Benjamin Wolff.

Generatie 2

Van de twaalf kinderen van Salomon en Hester zijn er vijf na hun huwelijk nog in Bemmelen blijven wonen. Twee daarvan, Moses en Rachel, zijn later alsnog vertrokken uit Bemmelen.

1. Moses Wolff is geboren in Bemmelen op 29-12-1786. Hij was handelaar, winkelier en slager en is op 92-jarige leeftijd overleden in Bemmelen op 17-2-1877. Moses is getrouwd te Bemmelen op 21-4-1820 met Leentje Hijmans. Ze was geboren in Culemborg op 8-3-1788 en is overleden te Rhenen op 3-7-1835. Leentje was de dochter van Hartog Raphael Hijmans en Rebecca Godschalk Hijmans. Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren, de eerste twee in Bemmelen, de anderen in Rhenen.

Moses en Leentje vertrokken in 1823 uit Bemmelen naar Rhenen, waar Leentje al vroeg kwam te overlijden. Moses keerde uiteindelijk in 1863 weer terug naar Bemmelen, waar hij bij zijn broer Benjamin en schoonzus introk.

2. Rachel Salomon Wolff is geboren in Bemmelen op 15-6-1797 en overleden in Huissen 23-6-1868. Ze was koopvrouw. Rachel is getrouwd te Bemmelen op 4-4-1834 met Meijer Marcus. Meijer is geboren in Nediges, Duitsland in 1802 en is overleden in Huissen op 3-9-1857. Hij was de zoon van Marcus Meijer en Saartje Natans. Hij was van beroep korporaal hoornblazer en slager.

Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren, allen in Bemmél. Het gezin verhuisde naar Huissen.

3. Benjamin Wolff werd geboren in Bemmél op 1-3-1799 en is op 83-jarige leeftijd overleden te Bemmél op 8-2-1881. Hij was slager en veekoopman. Benjamin is getrouwd te Bemmél op 14-10-1829 met Flora Levie Wijssenbeek. Flora is geboren in Culemborg op 8-5-1805 en overleden te Bemmél op 3-7-1885. Ze was de dochter van Levie Isak Wijssenbeek en Anaatje Andries Harpman. Uit dit huwelijk worden tien kinderen geboren, allen te Bemmél.

Een foto van Benjamin Wolff, waarschijnlijk uit 1850. Het is een zeer vroege foto, een Daguerreotype, genoemd naar Daguerre, de uitvinder van dit type foto.

Benjamin en Flora hebben aan de Dorpsstraat gewoond. Van dit huis is een beschrijving opgetekend, waarschijnlijk omstreeks 1880. Die luidt als volgt:

Rechts van het huis lag een kippenloop (gangetje), links een grote open ruimte, toegang gevend tot het achterhuis. De voordeur was in het midden, links van de gang de woonkamer, rechts de 'goede kamer', die alleen bij bijzondere gelegenheden gebruikt werd en een beetje somber was.

Opzij van de woonkamer was een slaapkamer met een alkoof. Achter de goede kamer was een grote keuken, van waar men met een trapje naar de slaapkamer, ook met een alkoof, ging. Dat trapje kon worden opgelicht om naar de kelder te gaan.

In het achterhuis was de slagerij en daaraan grensde rechts de stal. Links was een ruimte waarin een mangel stond en nog een klein kamertje dat de 'cel' werd genoemd en waarin, in onze tijd, oom Selik sliep. In die ruimte was ook het toilet (geen water closet).

Achter de slagerij was een grote groentetuin en een waterput. De meubels waren zeer eenvoudig en de verlichting was met olielampen. In de woonkamer hingen een paar goedkope gekleurde platen, die oom Selik eens aan de deur had gekocht. Verder hingen tegen de muur, links van het raam aan de zijkant, familieportretten in ronde, zwarte lijsten, onder andere jeugdportretten van Pa en Moe en daarboven een groter portret van opperrabbijn Schaaap.

4. David Wolff is geboren in Bemmél op 5-5-1803 en op 38-jarige leeftijd overleden te Bemmél op 14-6-1841. Hij was ongehuwd.

5. Levie Wolff is geboren in Bemmél op 1-7-1805 en op 25-jarige leeftijd overleden te Bemmél op 26-11-1830. Hij was marskramer.

Generatie 3

Van de tien kinderen van Benjamin en Flora zijn er twee in Bemmelen blijven wonen, namelijk Salomon en Mozes. Levie is op latere leeftijd teruggekeerd naar Bemmelen.

1. Salomon (wordt ook wel Selik genoemd) Wolff is geboren te Bemmelen op 9-4-1835 en is op 82-jarige leeftijd overleden te Arnhem op 10-11-1917. Hij is nooit gehuwd en was van beroep slager en veehandelaar.

Selik moest als oudste zoon al snel meehelpen in de slagerij van zijn ouders. Dit vooral om mede de kost voor het grote gezin te verdienen. Concurrentie was er in die tijd ook in Bemmelen en wel van een andere joodse slager, namelijk eerst Israël Davids en daarna Johan Joseph Hertz. Selik zette later, samen met zijn broers Levie en Mozes, de veehandel van zijn vader voort. Hiervoor hadden de broers de beschikking over een weide dichtbij huis, de 'Van Leeuwenweide' en een weide in de polder. Als de runderen vetgemest waren, werden ze geslacht of verkocht op veemarkten in de buurt. Ook de mest werd verkocht, gezien een advertentie van 28 maart 1891:

Notaris Stolk te Bemmelen zal op dinsdag 31 maart 1891 te 11 ure, ten huize van den logementhouder R.J. Sanders te Bemmelen, voor den heer S. Wolff te Bemmelen VERKOOPEN, een partij KOE- en SLAGERSMEST, bij zijn huis, in perceelen.

In 1894 was er nog een heuglijke gebeurtenis. Bij de eerste Elster Paardenmarkt was een grote verloting georganiseerd. De hoofdprijs was een Utrechts wagentje met paard. In totaal werden 16 paarden verloot. En wie won de hoofdprijs? Ja zeker, Selik Wolff was de gelukkige. Hij was een populaire man in het dorp, zoals ook blijkt uit het weekblad 'De Betuwe' van 20 oktober 1900. Ter gelegenheid van het veertigjarig ambtsjubileum van burgemeester W.L.A.H. van der Monde, plaatste Selik een groot plakkaat aan de gevel van zijn huis aan de Dorpsstraat, met daarop de tekst:

*Hier woont Oom Selik,
Zijn hart is goed,
Maar zijn kop is lelijk.
Niemand, tien uur in het ronde,
Eert zoo Willem van der Monde!*

2. Levie Wolff is geboren in Bemmelen op 9-5-1840 en op 75-jarige leeftijd overleden te Arnhem op 21-2-1916. Hij was slager en veehandelaar. Hij trouwde te Culemborg op 3-12-1873 met Flora Wijzenbeek. Flora is geboren in Culemborg op 6-2-1845 en overleden te Nijmegen op 28-1-1877. Ze was de dochter van Eliazar Levie Wijzenbeek en Kaatje van Straaten. Levie trouwde voor de tweede keer met Ida Jacobsohn. Ida was geboren te Baren-

burg, Duitsland op 26-3-1853 en is overleden 18-3-1924 te Utrecht. Ze was de dochter van Jonas Jacobsohn en Bertha Falck. Uit het eerste huwelijk werden drie kinderen geboren en uit het tweede twee, allen te Nijmegen.

Levie kocht in maart 1873 een huis op de Ganzenheuvel in Nijmegen en ging daar na zijn huwelijk in december 1873 wonen. Vlak daarvoor, op 5 november 1873, richtte hij samen met zijn broers Salomon en Mozes een vennootschap 'Gebroeders Wolff' op met als doel het drijven van handel in vee en het uitoefenen van het bedrijf van slager. De hoofdvestiging was Nijmegen, maar ook in Bemmelen werden zaken gedaan. De vennootschap was echter geen lang leven beschoren, want reeds een half jaar later, op 1 mei 1874, werd die weer ontbonden.

In 1885 kwamen Levie met zijn tweede vrouw en de kinderen in Bemmelen op 'Centurio' wonen. Daar groeiden de kinderen op. Tegen de tijd dat de kinderen, na de lagere school, middelbaar onderwijs gingen volgen, verhuisde het gezin naar Arnhem. Het was dan ondertussen 1896.

3. Mozes (Maurits genoemd) Wolff werd geboren te Bemmelen op 3-1-1842 en is op 79-jarige leeftijd overleden te Arnhem op 19-10-1921. Hij was koopman, veehandelaar. Hij trouwde te Culemborg op 1-8-1877 met Cato Vorst. Cato werd geboren in Culemborg op 1-2-1853 en overleed te Arnhem op 13-1-1940. Ze was de dochter van Manus Ruben Vorst en Sophia Berlijn. Uit dit huwelijk werden drie zonen geboren, allen in Bemmelen. De eerste kwam levenloos ter wereld. De andere twee waren Benjamin Mozes en Hermanus Mozes.

Maurits stond in de Betuwe bekend als een betrouwbare veehandelaar met veel kennis van zaken. Hij heeft altijd goed samengewerkt met zijn broer Selik. Maurits deed de veehandel en Selik de slagerij.

Foto van Maurits Wolff, gemaakt rond 1890.

Enkele maanden voor het huwelijk van Maurits en Cato kochten zij het huis 'De Vlierenhof', een mooi huis aan de Dorpsstraat met schuur en een tuin van ruim 20 are. Hier hebben ze ruim 15 jaar gewoond alvorens ze in 1892 naar Arnhem vertrokken, naar de Bakkerstraat. Het huis bleef nog hun eigendom tot 1917. In dat jaar verkochten ze de woning aan gemeentesecretaris Wilhelmus Theodorus Jansen.

Bernard Wolff en zijn echtgenote in de vijftiger jaren bij 'De Vlierenhof'. Hier werd Bernard Wolff in 1880 geboren. Het gezin van Maurits Wolff woonde er van 1877 tot 1892.

Generatie 4

Deze generatie betreft de kinderen van Levie en Maurits uit generatie 3. Zij behoren tot de laatste generatie van de familie Wolff die in Bemmelen is opgegroeid. Toen deze kinderen de leeftijd bereikt hadden om naar het voortgezet onderwijs te gaan, zijn hun ouders naar Arnhem verhuisd. In Bemmelen was in die tijd nog geen voortgezet onderwijs.

Kinderen uit het huwelijk van Levie Wolff en Flora Wijzenbeek:

1. Cato, geboren te Nijmegen op 18-9-1874. Cato leefde slechts 2 maanden.
2. Flora Francisca, geboren te Nijmegen op 27-10-1875. Ze trouwde met Jonas Hegt en is in Delft gaan wonen.
3. Bernard, geboren te Nijmegen op 22-01-1877. Hij werd slechts 2 dagen oud en moeder Flora stierf in het kraambed.

Kinderen uit het tweede huwelijk van Levie Wolff met Ida Jacobsohn:

4. Bernard, geboren te Nijmegen op 4-11-1880. Hij trouwde in Duitsland, kreeg daar kinderen maar ging voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog naar Amerika.
5. Julius, geboren te Nijmegen op 18-04-1882. Hij was professor in de wis- en natuurkunde te Utrecht. Hij is samen met zijn vrouw Betsie en hun zoon Ernst in 1945 in Bergen-Belsen omgekomen.

Levie en Ida kwamen met de drie kinderen in 1885 naar Bemmelen en gingen wonen in huize 'Centurio'. Ze verhuisden in 1896 naar Arnhem.

Kinderen uit het huwelijk van Maurits Wolff en Cato Vorst:

1. Levenloos geboren zoon.
2. Benjamin Moses (Bernard genoemd), geboren te Bemmelen op 2-12-1880. Hij was koopman en veehandelaar. Hij trouwde op 28-5-1914 in Antwerpen met Rosalia Israëls. Ze kregen drie kinderen: Elly, Kitty en Max. Elly, haar man Sieg Kanstein en Kitty zijn in 1942 omgekomen in Auschwitz.
3. Herman, geboren te Bemmelen op 25-12-1883. Koopman in vee en vlees. Hij trouwde op 4-12-1912 te Gouda met Estella Mogendorff. Ze kregen drie kinderen: Toos, Henriëtte en Maurits.

Bernard ging al vroeg met zijn vader 'de boer op' om het vak te leren. Hij bezocht overal in het land veemarkten. Samen met zijn broer Herman dreef hij de firma 'Gebroeders Wolff, import- en export en groothandel in vee en vlees' te Arnhem.

Bernard Wolff.

In verband met zijn overlijden op 29 maart 1962 verscheen een artikel in 'De Betuwe' waarin wordt stilgestaan bij zijn activiteiten: *De heer Bernard Wolff is vele jaren lang in de vaderlandse veehandel een sterke figuur geweest, die met name in de Betuwe in hoog aanzien stond. Bernard Wolff was een groot veekenner, die dit moeilijke vak door eigen waarneming en ervaring tot in de finesses had bestudeerd. Zijn grote kennis van de eisen, die het publiek stelde, was ook buiten onze landsgrenzen bekend. Tot op hoge leeftijd fungeerde hij op vee- en paasveetentoonstellingen in binnen- en buitenland als een gewaardeerd en integer jurylid. De paasveetentoonstelling in Elst heeft hij in die kwaliteit van het begin af meegemaakt. In Arnhem, zijn woonplaats, was hij voorzitter van Joods Sociale Zorg en kerkeradslid van de Joodse Gemeente. Heel vroeger heeft de heer Wolff met zijn familie in Bemmelen gewoond.*

Max Wolff, de schrijver van het boek, is geboren in 1926. Hij kwam als kind nog regelmatig in Bemmelen als zijn vader, Bernard, door de Betuwe reed om vee te kopen. Op de terugweg reden ze dan via Bemmelen, waar ze vaak bij de familie Nas thee dronken en in de kersentijd, kersen aten. Max mocht dan heerlijk op een pony rijden.

*Max Wolff op
bezoek bij de
familie Nas.
Deze foto is
gemaakt in
1933.*

Epiloog

Het bovenstaande is slechts een korte samenvatting van de Bemmelse periode uit het omvangrijke boek van de heer Wolff. Vooral de periode na 1900 met de twee wereldoorlogen is voor joodse families een aaneenschakeling van traumatische ervaringen. Op de vlucht slaan, angst voor ontdekking, razzia's en familieleden moeten missen. Een geschiedenis die zich steeds herhaalt. Vandaar ook dat de ondertitel *Al wat van mij is, draag ik bij me* altijd blijft gelden.

Adri Stuart

Literatuur:

De nakomelingen van Wolff ben Eleazar en Moshe ben Gompertz Halevi 1695-1995. Max Wolff. Arnhem, 1995.

Memorboek. Platenatlas van het leven der joden in Nederland van de middeleeuwen tot 1940. Moses Heiman Gans. Baarn, 1971.

De joden in Duitsland. Van de Romeinse tijd tot de Weimar Republiek. Nachum T. Gidal. Keulen, 1998.

Beschuldigingen van oranjegezindheid, Gelre, Bijdragen en Mededeelingen, deel XI, pag 481-485.

Joods Historisch Museum. Zie <http://www.jhm.nl>

Digitaal Joods Monument. Zie <http://www.joodsmonument.nl>

Geschiedenis der Nederlandse Joden. Zie <http://dutchjewry.huji.ac.il/maindutch>

CDROM Max Wolff. Zie <http://www.nljewgen.org/content/wolff.html>

Voetnoten:

¹⁾ 'De nakomelingen van Wolff ben Eleazar en Moshe ben Gompertz Halevi 1695-1995', door Max Wolff. 1995, 778 pagina's(!). Het boek is ook op CD-Rom verkrijgbaar.

²⁾ Zie Roessingh, Inlandse tabak in de 17^e en 18^e eeuw.

Bushalte bij De Gouden Appel in Bemmelm

De Gelderl 8-5-98
BEMMEL - Er komt spoedig een bushalte in Bemmelm bij het nieuwe zorgcentrum De Gouden Appel.

De nieuwe halte komt op de hoek van de Papenstraat/Herckenrathweg met de Karstraat. Vooralsnog bestaat de busstop nog louter uit een paal.

Nadat de grond rond dat oude remiseterrein is gesanneerd, komt er ook een wachthokje. De Gouden Appel wordt sinds een week bewoond.

Bemmelm zoekt goede locatie voor bushalte nabij Gouden Appel

De Gelderl 3-9-98
Door onze verslaggever

BEMMEL - Er wordt getracht om een bushalte te plaatsen pal voor de ingang van het nieuwe Bemmelse zorgcentrum De Gouden Appel. De gemeente bekijkt of lijn 33 (Nijmegen-Bemmelm-Gendtm) niet een kleine verandering in de route kan krijgen. Die bus zou dan een klein blokje om moeten maken via de Oostervelden en de Dijkstraat. In eerdere plannen had er een bushalte moeten komen aan de Karstraat; vlak bij de kruis-

sing met de Papenstraat/Herckenrathweg. Maar de bewoners van de Gouden Appel zouden dan een flink stuk naar de abri moeten lopen, waarbij ze de drukke Papenstraat/Herckenrathweg nog moeten oversteken. Bovendien zou een bushalte op die plek de gemeente maar liefst 160.000 gulden gaan kosten: de kruising behoeft dan namelijk een aanpassing om de bus ruimte te geven. „Nu gaan we eerst aan vervoersmaatschappij Oostnet vragen of ze desge-

wenst bereid zijn lijn 33 iets om te leiden”, zegt Bemmels wethouder Joosten. „Zo ja, dan bekijken we de kosten van de aanpassing van de Oostervelden. Want die is op sommige punten nu nog te smal voor de bus.” Afhankelijk van die berekeningen zouden de andere busroute en de bushalte voor de Gouden Appel gerealiseerd kunnen worden. Bemmelm hoopt nog in de loop van dit jaar duidelijkheid te krijgen over de mogelijkheden.

Uut de ouwe deus

Bushalte

Al medeen nor de iengebruukneming van 't nije zurgcentrum Liduina op 'De Gouwen Appel' wier d'r gesproken over 'n bushalte ien de buurt. Ien 'De Gelderlander' ston dat er **spoedig** 'n halte zou kommen op de hoek bij de Karstraot. Zelfs 'n wachthukske zou niet ontbreken.

Mar d'r gebeurde niks. Gin halte en ok gin wachthukske!

'n Paor maonden laoter, wier dur de gemeente Bemmeler bekeken of de halte vur de deur van 'De Gouwen Appel' kon kommen, want vur de bewoners was 't toch wel 'n flink stuk lopen nor de abri en daar moesten ze ok nog oversteken!

Goed idee, um de bushalte vur de deur van de 'Gouwen Appel' te zetten!

We zien nou zeuven jaor verder en d'r is nog altied gin bushalte bij 't zurgcentrum.

Tot eind vurrig jaor konden de bewoners van 'Liduina' en 'De Lingehof' nog bij de mert op de bus stappen as ze 's nor de stad wilden, of op maandag nor de mert ien Nimwegen. Dat was eigelijk al ver zat lopen as je ien zo'n zurgcentrum wôn!

Mar sins jannewaorie is dat d'r ok niet mer bij. D'r kum heel gin bus mer ien 't durp. De kortsbijziende halte vur de bewoners is ien de Diekstraot, of de Leemkuulselaon. Nou, da's 'n bar eind.

Gelukkig zurg 'Liduina' eiges vur vervoer. Wie dat wil kan 't eigen busje bestellen en weggebroch worden warhin men wil. Wel 'n paor dagen vanteveuren afspreken, want dat werk wurd dur vrijwilligers gedaon. Da's 'n goeie zaak, mar ja, dan mo'j ok op de afgesproken tied wer terug. En je wil toch ok wel 's 'n keer gaon en wer terug kommen wanneer da'j eiges wil!

Mar eerlijk gezeid: vur de bus is 't hês niet te doen mit die hobbels en raore bochjes ien 't durp.

En de gemeente? Die bekiek 't nog, dink ik.

Maria Janssen

Blijft er af!

Inleiding

In september 1944 kwam met operatie Market Garden het strijdtoneel van de Tweede Wereldoorlog nadrukkelijk ook in onze streek te liggen. De poging van de geallieerden om aan het begin van de herfst de Duitsers uit het oosten van ons land te verdrijven mislukte na hevige gevechten. Vanaf eind september lag er een frontlinie dwars door onze streek. Duitsers en geallieerden belaagden elkaars stellingen totdat in de lente van 1945 de bezetter op de vlucht ging. Zestig jaar na het einde van de oorlog worden we nog steeds geconfronteerd met de gevolgen.

Bommen op De Houtakker blijven liggen

De Gelderlander 14-3-03
Door onze verslaggever

BEMMEL • De Explosieven Opruimingsdienst (EOD) heeft explosieven uit de Tweede Wereldoorlog aangetroffen in Bemmell. Ze liggen onder het uitbreidingsgebied van bedrijventerrein De Houtakker.

Wethouder Cor van Dalen van Economische Zaken heeft dit in een notitie aan zijn commissieleden gemeld. De zaak bespreekt hij woensdag met hen in de commissievergadering. De schaalvergroting van het inc komt eveneens aan t

Lingewaard wil de vóór de zomervakantieruimen. Hiervoor heeft drijf Saricon uit Heer naderd. Van acuut g sprake.

„Onze meetappar geregistreerd dat ei grond zit”, zegt direc van Driel van Saricon voor explosieven het moet een opgraving Nog niet bekend is gebeurt. De gemeendrachtsgave aan zet.”

Als Saricon aan de overlast volgens Van Driel voor omwonenden tot een minimum beperkt blijven. „Een tijde-

lijke evacuatie komt niet in beeld. Maar mocht er sprake zijn van risico, dan zullen we voorzorgsmaatregelen treffen.”

Om De Houtakker te kunnen vergroten, moet de gemeente nog gronden verwerven. Het merendeel is in haar bezit. Over de laatste lappen onderhandelt Lingewaard met de Nederlandse Spoorwegen en met een particulier.

De uitbreiding leidde tot beroering onder bewoners van de aangrenzende Papenstraat. Zij vinden dat De Houtakker een ont-

RESSEN

Bom gevonden in Waalsprong

Tijdens opsporingswerkzaamheden naar explosieven uit de Tweede Wereldoorlog in het Waalspronggebied is deze week een vliegtuigbom van 260 pond gevonden. De bom ligt tussen de spoorlijn Arnhem - Nijmegen en de A325 iets ten zuiden van knooppunt Ressen. Het explosief wordt zondagochtend ter plekke tot ontploffing gebracht. In verband hiermee is de A325 tussen Arnhem en Nijmegen, ter hoogte van Lent tussen acht en elf uur 's morgens afgesloten. Ook het treinverkeer op het traject tussen Arnhem en Nijmegen wordt tijdens het onschadelijk maken stilgelegd.

wel de aanbevelingen nog volgen, is duidelijk dat De Houtakker 2 weinig kantoren zal krijgen.

Schade door bommenruimen op bord Saricon

De Gelderlander 18-5-05
Door onze verslaggever

LINGEWAARD • Bommenruimer Saricon mag opdraaien voor de schade die Lingewaard heeft opgelopen bij het laten verwijderen van explosieven. Dit heeft het college van B en W het bedrijf in Heerjansdam gemeld.

De gemeente liet in het Huissense Bergerden en op bedrijventerrein De Houtakker in Bemmell oorlogsprojectielen onschadelijk maken. Dat moest

in het kas-
nen het in-
uitbreid.
n subsidi-

Omdat Sa-
erde bom-
en, korte
teente. Het
alen, vindt

Bij de uitvoering van projecten in Bergerden, op De Houtakker en in de Waalsprong blijkt dat er nog heel veel materiaal uit de oorlog is blijven liggen. De kosten voor het schoon opleveren van deze exploitatiegebieden lopen in de miljoenen.

De situatie aan het einde van de oorlog

Nadat de Duitse troepen midden april 1945 uit de Betuwe waren verdreven, wilden de evacués natuurlijk zo snel mogelijk terug naar huis. Het Militair Gezag slaagde er aanvankelijk nog in deze terugkeer tegen te houden. Overal in het hele gebied waren door de strijdende partijen mijnen gelegd en alom aanwezige explosieven en blindgangers maakten het berijden van wegen, het betreden van bermen en het binnengaan van huizen levensgevaarlijk. Als iedereen zou terugkeren voordat het gebied van het meeste oorlogstuig gezuiverd zou zijn, dan zouden er zeker grote ongelukken gebeuren. Na de capitulatie op 5 mei kon men echter de evacués niet meer tegenhouden. Men koos er voor om enerzijds de terugkerende bevolking gedoseerd toe te laten en anderzijds met grote voortvarendheid de schoonmaak van de streek te organiseren en uit te voeren.

Uit: 'Het manneneiland', pag. 236/237.
Onder meer bij Haalderen, Huissen en Gendt hadden de Duitsers op grote schaal mijnen gelegd.

Terugkerende Betuwanaren kregen een zogenaamd Betuwe-boekje uitgereikt. Dat was een soort persoonsbewijs, waarin ook administratieve aantekeningen betreffende papieren en goederen werden opgenomen. In dit boekje waren 17 voorschriften opgenomen. De eerste vier hadden alle betrekking op de grote gevaren betreffende oorlogsmateriaal. Ze luiden als volgt ('Het manneneiland', Hen Bollen en Herman Jansen, 1982, pag. 223):

1. U moogt op eigen risico naar Uw woonplaats terugkeren. Bedenkt wel, dat de Betuwe geruimen tijd strijdtoneel is geweest. Het is dus zeker, dat zich in deze streek woningen en landerijen bevinden, die door mijnen en ontplofbare stoffen gevaarlijk zijn. Het is niet mogelijk deze aan te geven, weest dus voorzichtig. Vermijdt woningen en landerijen die niet volkomen zijn gezuiverd van landmijnen en boobytraps. Neemt geen enkel risico. Waagt het niet gebied te betreden, waarvan u niet volstrekt zeker bent.
2. Weest uiterst voorzichtig met onschuldig lijkende voorwerpen. Ze kunnen de grootste gevaren bevatten.
3. Laat uw kinderen niet met ammunitie en ander oorlogstuig spelen, zulks zou dodelijke gevolgen kunnen hebben. Waarschuwt Uw kinderen dagelijks. Laat hen niet in het bezit van lucifers. Vuurtje stoken in het veld en langs de wegen kan een ramp veroorzaken.
4. Weest voorzichtig met zoogenaamde blindgangers. Ontdekt U een onontploft projectiel, dan moet U onmiddellijk aangifte doen bij de politie. Zet een kenteken bij de plaats. Niet zelf verwijderen!

Het opruimen van mijnen en andere explosieven werd door het Militair Gezag aangestuurd. Zij wierf hiervoor personeel dat na een korte opleiding in teams op pad werd gestuurd naar specifiek aangegeven gebieden. Vanaf midden juni 1945 werden ook Duitse krijgsgevangenen bij het ruimen van de mijnen ingeschakeld. Hoe een en ander te werk ging, lezen we in een bijdrage van Wil Huygen, oorspronkelijk geschreven voor NRC-Handelsblad van 22 maart 2000 en hier met zijn toestemming opgenomen.

Mijnen ruimen in de Betuwe

Na de oorlog '40-'45 lagen er in het niemandsland tussen Arnhem ('Een brug te ver') en Nijmegen nog tienduizenden landmijnen, het resultaat van acht maanden frontschermutselingen. Het talrijkst waren de 'shoe-mines.' Ze leken op een ouderwets houten griffeldoodsje en waren bedoeld voor het afrukken van een voet. De veel grotere, metalen mijnen waren rond, van boven en van onderen afgeplat. Zij dienden voor het opblazen van tanks, jeeps en andere legervoertuigen. Nederland werd in die hete zomer van 1945 na de bevrijding geregeerd door het 'Militair Gezag'. Dit orgaan wierf mannen aan om de Betuwe vrij van landmijnen te maken. De arbeidstijden van deze mijnenruimers waren van 10 tot 12 uur en van 14 tot 16 uur, omdat het werk veel van hun zenuwen eiste.

Om half tien 's ochtends vertrokken uit Lent telkens circa twintig met een spoedcursus opgeleide mannen, een mijnenexpert en een EHBO'er in een legertruck naar het doel van die dag. Naarmate zij het voormalige front naderden stieten zij op wegen waarlangs borden stonden: 'Road and verges not checked', aangevende dat het wegdek en de bermen nog niet op mijnen waren onderzocht.

Op de plaats van bestemming werden de mannen naast elkaar in een rij opgesteld. Ze ontvingen een soort degen met een scherpe punt en op het sein van de leider begon de rij langzaam dwars over het te onderzoeken veld te lopen. Elke man prikte zijn degen vlak voor zijn voeten in de grond, er voor zorgend dat hij aansloot bij zijn rechter- en linkerbuurman. Wanneer iemand een holle klank of een metalen geluid onder zijn degenpunt meende waar te nemen, sloeg hij alarm. De rij ging dan een eind achteruit en de mijnexpert groef het voorwerp met de hand en een houten schopje uit, waarna het onschadelijk werd gemaakt.

Bij een van die trucks was ik aangesteld als EHBO'er. Na mijn kandidaats-examen medicijnen in juni '45 was ik door het Militair Gezag daarvoor aangenomen. De honorering bedroeg f 7,50 en een warme maaltijd per dag. De ruimers kregen natuurlijk meer. Drie maanden lang gebeurde er wonderlijk genoeg geen ongeluk. De medische hulp beperkte zich tot verkoudheden, maagdarmsstoornissen, steenpuisten en ander klein ongerief.

De eerste dagen hadden de mannen mij gemeden, maar toen ik begrepen had dat deze vrijgevochten kerels zich mentaal op de been hielden via een collectief gevoel van onkwetsbaarheid en niet op de interventie van een student zaten te wachten, klaarde de verhouding op. Overigens verrichtten ze niet iedere dag het gevaarlijke prik- en graafwerk, maar brachten ze op andere dagen de her en der aangetroffen explosieven naar centrale verzamelplaatsen. Dat we daarbij in de laadbak op de granaten zaten, werd niet als een probleem gezien.

Natuurlijk traden er talrijke incidenten op. Zo was er een wei die na het verwijderen van antitankmijnen veilig was verklaard. Toen de veehouder koeien in de wei losliet, sneuvelden er binnen een dag drie als gevolg van een onontdekte kettingbom.

Een ander voorval betrof een middelgroot dorp (*toevoeging GS: bedoeld is Hemmen – zie: 'Het manneneiland', pag. 237*). Halverwege een bloedhete ochtend was de burgemeester ons persoonlijk komen bedanken voor onze inzet en had trots verteld dat zijn dorp als eerste in de Betuwe in alle huizen weer vensterglas had. Even buiten het dorp hadden de mannen al wekenlang explosieven op hoge stapels gelegd. Toen we tijdens de middagpauze in een boomgaardje lagen te slapen ging door oververhitting die hele berg met apocalyptische explosies de lucht in. Het meest bedreigend waren de handgranaten die vlak bij ons in de lucht ontploften zodat er geen dekking mogelijk was. Wonderwel werd niemand geraakt. Uiteraard kwam een afgezant van de burgemeester ons vertellen dat dit nu een van de dorpen was dat helemaal géén vensterglas meer had.

Weer een ander voorval speelde zich eveneens in de middagpauze af. Een kilometer van het werkterrein van die dag lag een neergeschoten RAF-vliegtuig. Enkele fantasten dachten dat er nog wel iets in dat wrak te halen viel. Ik was zo lichtzinnig mee te gaan, niet zozeer om te gappen maar om zo'n grote kast van binnen te zien. Toen we er met een omweg bij kwamen troffen we een leeg karkas, waar voor geen stuiver meer aan waarde inzatz. Zelfs het dashboard in de cockpit was in zijn geheel gesloopt. Omdat we laat waren, bedacht een van de mannen een snellere terugweg naar de truck. Halverwege gaf iemand een kreet: 'Mijnen!' Pas toen ontdekten we dat we in een mijnenveld zaten. In ganzenpas bereikten we drie kwartier te laat de truck, onderweg zoveel mogelijk mijnen onschadelijk makend en met grote passen over verdachte plekken heen stappend, hetgeen niet bevorderlijk was voor de gemoedrust.

Het vierde voorval vond plaats net voor ik terug moest naar Utrecht. Montgomery had vanuit Bremen krijgsgevangen Duitse Geniesoldaten naar de Betuwe gestuurd. Een eenheid daarvan ging met ons mee omdat de

bemannings die mijnen daar zelf had gelegd. De bevelvoerende Duitse of-

ficier zag eruit als een lachwekkende, schele boef, maar hij bleek een brave huisvader die mij weemoedig gebarsten zwartwit-fotootjes van drie kleine meisjes liet zien.

Uit: 'Het manneneiland', pag. 214. Duitse krijgsgevangenen werden vanaf midden juni 1945 in de Betuwe ingezet om mijnen te ruimen.

In de door ons veilig verklaarde percelen vonden de Duitsers nog bedenkelijk veel mijnen. Hun geheim was dat ze lange koorden hadden, waarop om de zoveel centimeter witte stippen stonden. Met behulp van een speciale atlas duwden zij met feilloze precisie aan begin en eind van zo'n koord aan een stokje in de grond, waarna er bij iedere stip een mijn lag. Ondanks hun ruwe kwinkslagen waren onze mannen onder de indruk. Het was tenslotte in die maanden ook hún vak geworden.

Wil Huygen

Oorlogje spelen

Zoals hiervoor is te lezen is, kon een gebied, ook nadat het was schoongemaakt, nog veel gevaren herbergen. Soms werd dat al na korte tijd duidelijk, bijvoorbeeld wanneer vee in een wei op een mijn stapte. Maar ook zijn explosieven soms op plaatsen terechtgekomen waar ze 'rustig' zijn blijven liggen, totdat ze -zelfs tegenwoordig nog- met moderne middelen worden opgespoord. Er was echter nog een ander probleem met oorlogstuig. Het achtergebleven oorlogsmateriaal begon met het verstrijken van de tijd meer en meer van haar afschrikwekkende karakter te verliezen en zelfs aan aantrekkingskracht te winnen, in het bijzonder onder de jeugd. In 'Gedenkboek 50 jaar bevrijding van Bommelerwaard, Ressen en Haalderen en Ressen', B. Stukart, 1994 lezen we dat de hoofden der scholen, zoals Fons Wierink van de jongensschool in Bommelerwaard, voorlichting gaven aan jongelui over wat te doen en na te laten bij het ontdekken van mijnen en granaten. Toch kon ook dat niet verhinderen, dat sommigen doorgingen met het vergaren van oorlogstuig. Naar huis meegenomen oorlogssouvenirs zouden in de jaren na de oorlog nog veel leed veroorzaken.

Inzamelingsactie van oorlogssouvenirs

In het begin van 1949 werden er in onze streek gestructureerde inzamelingsacties georganiseerd, in het bijzonder gericht op het opruimen van gevaarlijke oorlogssouvenirs. Aan de inzamelingsactie in de stad Nijmegen is door 'De Gelderlander' veel aandacht besteed. In de krant werd voorafgaand aan de actie, waarbij elk huisgezin zou worden bezocht, het doel daarvan duidelijk uiteengezet. Daarmee trachtte men de medewerking van de burgers te vergroten. Er was gedurende de inzamelingsactie een generaal-pardon van kracht om die medewerking verder te stimuleren. Daarnaast probeerde men souvenirbezitters over de streep te trekken door aan te geven dat men in die situaties zoveel mogelijk coulant zou betrachten. Dat hield in dat men souvenirs die als onschadelijk waren aan te merken, na beoordeling door deskundigen, zou mogen behouden. Spullen die door deskundigen onschadelijk konden worden gemaakt, zou men terug kunnen krijgen. Tijdens de actie, waarbij in Nijmegen 20.000 adressen moesten worden bezocht, werd met enthousiasme bericht over de medewerking en de resultaten. Ook daarmee beoogde men ongetwijfeld het succes van de inzamelingsactie te bevorderen. Na afloop daarvan volgde nog een afsluitend artikel waarin de resultaten nog eens op een rijtje werden gezet.

Uit: 'De Gelderlander' van 17 januari 1949, CD-Rom, Het Archief Nijmegen.

VOOR INLEVERING VAN OORLOGSTUIG

Tijdens generaal-pardon kan
straffeloos ingeleverd worden

(Eigen bericht)

Naar wij vernemen, zal de politie in samenwerking met de Mijnopruimingsdienst begin volgende maand een grote actie organiseren voor het vrijwillig inleveren van munitie, wapens, onderdelen van wapens, kortom alle oorlogstuig, dat thans nog in grote hoeveelheden als z.g. oorlogssouvenirs in het bezit van de burgers moet zijn.

Dagelijks komen zeven à acht aanmeldingen bij de politie binnen en men heeft gegronde redenen om aan te nemen, dat er nog heel wat van dit gevaarlijk goedje bij de burgers aanwezig moet zijn. Het ligt in de bedoeling tijdens de actie een soort generaal-pardon af te kondigen en dat politiegenten huis aan huis opgave zullen vragen van eventueel aanwezig oorlogsmateriaal, dat dan straffeloos kan worden ingeleverd.

Na afloop van het generaal-pardon zal men op strenge straffen kunnen rekenen, wanneer dan nog wapens, munitie enz. wordt aangetroffen.

De inzamelingsactie in Nijmegen startte op maandag 7 februari 1949 en duurde een week. Op 20.000 adressen werden 4.402 mededelingen verkregen betreffende de aanwezigheid van wapens (414 stuks), munitie (291 gevallen van uiteenlopende soorten), handgranaten (323 gevallen), granaten (273 gevallen), bommen (22 stuks) en mijnen (8 stuks). Er waren granaten bij van 60 en 100 pond. Bij de bommen waren, volgens 'De Gelderlander' van 16 februari 1949, enige splinter- en brandbommen. Betreffende 7.978 granaathulzen en 295 overige oorlogssouvenirs werd

Nijmegen zal grondig worden gezuiverd van oorlogstuig

*Maandag a.s. begint huis aan
huis actie van de politie*

schijnbaar onbruikbaar uit. Er is
alles vóór en niets tegen deze
huis-aan-huis actie. Weet U, dat
er ergens nog iets in de grond zit,
doe dan niet of het U niet

Jacht op de loerende dood langs 20.000 huizen

Wapens en oorlogstuig
worden nu ingeleverd

Inlevering van wapens en allerlei oorlogstuig

Grote medewerking van de burgerij

afgesproken dat nader onderzoek door de deskundigen van de Hulpverleningsdienst zou volgen om zekerheid te krijgen dat deze ongevaarlijk zijn. De oogst van de Nijmeegse inzamelingsactie was dus inderdaad niet gering.

De koppen van 'De Gelderlander' van vrijdag 4 (boven), woensdag 9 (midden) en woensdag 16 februari 1949. Er werd veel aandacht aan de inzamelingsactie besteed. Uit: 'De Gelderlander' op CD-Rom, Het Archief Nijmegen.

Voordat de inzamelingsactie in Nijmegen plaatsvond, werd een soortgelijke inzamelingsactie in onze gemeente uitgevoerd. In 'De Gelderlander' zijn hierover geen mededelingen te vinden. Echter in het weekblad 'Kroniek van de Week' no. 18 van 29 januari 1949 is onder de titel 'Blijft er af!' wel een reportage opgenomen van een journalist die een opruimingsactie in Bemmelen en omgeving heeft bijgewoond. Op de volgende pagina's van ons Kringblad zijn de integrale tekst en de foto's bij dat artikel opgenomen. De bijdrage in het weekblad vertoont sterke overeenkomsten met de artikelen over de actie in Nijmegen, zij het dat de toon van 'De Gelderlander' meer zakelijk was.

Hoewel de reporter van 'Kroniek van de Week' nadrukkelijk aangeeft de actie bij Bemmelen te verslaan, schrijft hij op verschillende plaatsen in de tekst over 'tussen Maas en Waal'. We houden het er maar op, dat dat een gebrek aan aardrijkskundige achtergrondkennis is. In de tekst is aangegeven dat er tijdens de actie foto's zijn gemaakt. Mij lijkt dat in ieder geval één van de opgenomen foto's niet in het hartje van de winter is gemaakt aangezien daar nog een jongen in korte broek op voorkomt. Volgens de kranten uit deze periode vóór het eind januari 1949 zo hard, dat er kon worden geschaatst.

Van de op de foto's afgebeelde personen zijn er nog geen herkend. Daarom zouden wij het op prijs stellen indien u, wanneer u één of meer van de op de foto's weergegeven personen meent te herkennen, dit aan ons zou willen doorgeven.

BLIJFT ER AF!

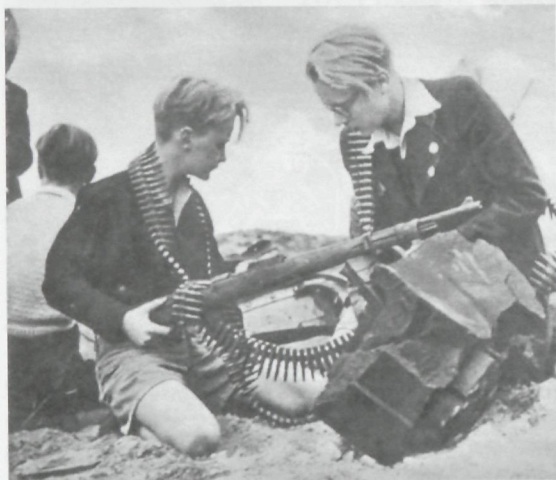

Onze reporters vergezelden de politie, die in en om Bommel de gevaarlijke oorlogssouvenirs opspoorde.

De oorlog heeft zijn gruwelijk merkteken nagelaten op vrijwel alle delen van de aarde. Ook op ons land. Wie, nu nog, door het winters-stille land van Maas en Waal rijdt en er de beschadigde dorpen ziet, wordt er onwillekeurig stil van. De oorlog ligt al weer ruim drie jaren achter ons, maar telkens weer dringt hij, uit het reeds wat vaag geworden verleden, in het schrille licht van deze tijd. Ik stond voor een huis, dat van boven tot onder bedekt is met kogelwonden, kleine uithollingen zonder tal, waarbij men zich er slechts over verbaast, dat de muren het ten slotte toch nog hebben uitgehouden. Iets verderop de fundamenten van wat eens een boerenhofstede was; de bewoners huizen nu daarachter, in een houten keet. De dorpskerk is geheel vernield, als zoveel andere kerken over de gehele wereld. Dat was in de tijd, toen dit stuk van ons land "Niemandland" was. Een "Niemandland", waar geen burger meer leven kon en waar alleen de dood de scepter zwaaide.

Zoals gezegd, dit alles ligt al weer ruim drie jaren achter ons. Maar het verleden kijkt U hier van alle kanten aan. De bewoners van deze streek zijn nog wonderlijk vertrouwd met de oorlog; zij hebben er, meer dan wij, de bitterste herinneringen aan. Na lange tijd geëvacueerd te zijn geweest, keerden zij naar hun haardsteden terug en ontdekten, dat zij 'het leven geheel opnieuw moesten beginnen; wat niet vernield was, was geroofd, en wat niet vernield

en geroofd was, lag te rottén in het water. Maar de oorlog had hun voor dit alles iets in de plaats gegeven! Bergen achtergelaten oorlogstuig. Dit vond men langs alle wegen en in bijna alle huizen. Het was een lugubere erfenis maar de mensen wenden er aan. Het had geen andere waarde voor hen dan de waarde der herinnering. Men zette een granaat op de kast en keek er 's avonds naar; dan zei men: "Gelukkig, dat die tijd tenminste achter de rug is". Men zoude een gevonden mitrailleur mee naar huis om deze aan de kinderen te laten zien: "hiermede hebben de Moffen onze huizen kapot

geschoten", zeiden ze dan, en alle kinderen vonden het een mooi stuk speelgoed.... Er was een vrouw, die een jampot vol kruit in de keukenkast bewaarde. In een boerderij, op de deel, stond een kist vol handgranaten; de kinderen speelden er soms mee.

En altijd weer blijft het aantrekkelijk, het spelen met het levensgevaarlijke. En daardoor de honderden slachtoffers per jaar.

Met dit alles wil ik slechts zeggen, dat het niet onnodig, en zeker niet voorbarig is, dat men een uitgebreid onderzoek is gaan instellen naar deze beangstigende oorlogserfenis in het land van Maas en Waal - al wil ik daarmede geenszins beweren, dat in andere delen van ons land niet eenzelfde soort gevaarlijk speelgoed door argeloze burgers bewaard wordt.

Nederland beschikt tegenwoordig over een organisatie, welke men de "Hulpverleningsdienst" heeft genoemd en die, hoewel zij zich op militair terrein beweegt, onder "Binnenlandse Zaken" ressorteert. Deze Dienst nu heeft de zeer belangrijke taak om al het oorlogstuig te verzamelen dat in ons land op verschillende plaatsen als het ware voor het grijpen ligt. En men doet dit onder de veelzeggende leuze: "Blijft er af". Juist: 'blijft er af'!

Wist U, dat per kwartaal nog gemiddeld drie en zeventig mensen in ons land het leven laten door onvoorzichtig omgaan met oorlogstuig? Dit verklaart de grootscheepse actie om verschillende delen van ons land nu eindelijk eens grondig te zuiveren van dit gevaarlijke goed. Een huis-aan-huis-actie. Wat dit betekent moge blijken uit het volgende verslag van "een dag huis-aan-huis-actie" in het dorp Bemmelen met omliggende gemeenten.

Het liep reeds tegen het middaguur, toen wij er aankwamen en we reden naar het Gemeentehuis om eerst eens met de officier, die deze actie leidt, te spreken. Maar hij was, zoals men ons mededeelde, juist weggereden om de verschillende posten te controleren. Ter verduidelijking voegde de politiemann die ons te woord stond, hier aan toe, dat over het dorp en de omliggende gemeenten een aantal posten aangewezen waren, waar het legertje politiemannen, dat voor deze gelegenheid uit verschillende dorpen bijeen gebracht was, zijn rapporten betreffende het gevonden materiaal kon afgeven....

Om tijd te sparen besloten wij deze posten even langs te rijden, teneinde de officier, van wie wij permissie moesten hebben om aan de actie deel te nemen -zij het dan ook slechts met blocnote en camera- te achterhalen. Zo reden wij dan van post tot post, dat wil zeggen: van gehucht tot gehucht.

Kilometers ver zijn wij gereden! En al die kilometers moesten die opgetrommelde politiemannen per fiets afleggen en daarbij nog huis aan huis gaan vragen of er misschien ook nog oorlogstuig bewaard werd. Overall, onderweg, kwamen wij kleine groepjes tegen, waarvan er soms een verdween langs een modderig paadje, diep het land in, omdat daar, ergens achter hoog en kaal geboomte, een boerderij lag. Na alle posten zo afgereden te hebben, keerden wij terug naar het (oude) Raadhuis van Bemmelen en daar troffen wij eindelijk de leider van deze expeditie aan. Hij kon ons al wel vertellen wat er die ochtend reeds gevonden was: hij had de eerste rapporten juist binnen.....

En toen somde hij op:

- 1) een aantal bommen.
- 2) duizenden patronen.
- 3) twaalf blindgangers.
- 4) zestien lijken van Duitse en geallieerde militairen.
- 5) fosforgranaten.
- 6) drie mijnen.
- 7) zes en zestig granaten.
- 8) zestig mortiergranaten en een kist gewone granaten.
- 9) 122 handgranaten.
- 10) zeven gewone bommen.
- 11) drie raketbommen.
- 12) een pantservuist.
- 13) drie mitrailleurs.
- 14) negen geweren.
- 15) een revolver.
- 16) een piat (waarmede pantsers kapot geschoten werden).

Het was een droge opsomming, maar wij stonden er toch wel even perplex van. En misschien hebben wij ook wel even ongelovig gekeken, want na de

voorlezing schoof men ons het papier toe met de woorden: "Alstublieft, leest U zelf maar." Wij geloofden, dat de bevolking van deze dorpen er een soort eigen arsenaal op na hield. Doch méér nog waren wij er van overtuigd, dat het hoog tijd is, dat deze actie op touw werd gezet. En in deze overtuiging werden wij nog versterkt, toen wij in de namiddag met de politie op stap gingen om huis-aan-huis te informeren of er misschien nog oorlogstuig voorhanden was.

Mannen van de Hulpverleningsdienst met slechts een gering deel van het gevondene. Maar levensgevaarlijk blijft het!

Laat ik eerst mogen vertellen, dat de politie hierbij géén andere taak heeft dan het verzamelen van gegevens. Wanneer bij boer A. een kist granaten blijkt te zijn, behoeft de politieman niets anders te doen dan dit te rapporteren: de mannen van de Hulpverleningsdienst, die experts op het gebied van wapentuig zijn, komen het opgegeven materiaal dan later afhalen.

En denk nu niet, dat die mensen er bezwaar tegen hebben, dat zij van hun souvenirs ontdaan worden. De meesten althans vinden het wel goed. "Och",

zeggen ze, "het stond toch eigenlijk maar in de weg.... " Een bakker wist wel, dat ergens in zijn huis nog een mitrailleur moest staan. Maar waar dat ding nou precies gebleven was.... Hij zou het eens even aan zijn vrouw vragen. Maar de vrouw wist het ook niet; die moest het op haar beurt even aan de kinderen vragen. En die bleken het te weten; het gevaarlijke speelgoed stond ergens achter in de schuur, naast een kist, waar ook nog een band patronen lag.... De bakker lachte eens: "Och, het kan geen kwaad, de kinderen weten er niet mee om te gaan...."

Ja, mijnheer, er is nog wel iets in de schuur en de vrouw des huizes haalde een complete patroonband te voorschijn.

Op zulk een redenering kan men alleen maar antwoorden, dat er gemiddeld drie en zeventig mensen -meest kinderen- per kwartaal omkomen, juist omdat zij met het oorlogstuig niet kunnen omgaan. Maar de mitrailleur werd genoteerd en de patronen bovendien. Over enkele dagen, als de boel wordt weggehaald, zullen de kinderen geen gevaar meer lopen, want zij zullen dan niet meer in de gelegenheid zijn om eens te proberen of die mooie band misschien past op het vreemde ding, dat de grote mensen "mitrailleur" noemen.

Een boer, die wat achteraf woont, zei, op de vraag van de politieman, dat hij "van de oorlog niks en niemendal in huis had". Hij was een beetje verbolgen, misschien omdat hij meende, dat men hem voor zo dom hield, dat hij dat gevaarlijke spul zou bewaren. Maar zijn dochter fluisterde hem iets in het oor en toen zei hij onwillig, dat er bij de sloot nog wat lag. Maar dat zou wel niets bijzonders zijn, het ding had er al die jaren al gelegen. Maar als de heren het zien wilden... Wij gingen kijken en het bleek..... een mijn te zijn! In een derde huis trof de politie een aantal granaten aan en bovendien nog een handgranaat: het kistje stond op de schoorsteenmantel, boven het fornuis.....

Ergens bij een boerderij vonden we nog een stuk afweergeschut.

Blijft er af! Géén woord, dat hier zo op zijn plaats is als dit. En geen actie, die zo noodzakelijk is als deze. Want aan het lijstje van die middag kon men tegen de avond nog heel wat toevoegen! En dit alles uit slechts één klein dorp, met wat gehuchten er omheen! Nog eens: het is geen onwil van de mensen om van het achtergelaten oorlogsmateriaal afstand te doen; althans

van de meesten niet. Het is onverschilligheid. Men vindt het niet erg. Men is er aan gewend geraakt. Maar de dood loert nog steeds. Overal, waar een stuk oorlogstuig bewaard wordt, hoe gering en onschuldig dit ogenschijnlijk ook zijn mag, loert de dood. Op volwassenen en -vooral!- op kinderen. Daarom: blijft er af! Overal in het land van Maas en Waal en waar zich verder nog oorlogstuig mag bevinden. Maar niet alleen "blijft er af", want zelfs dit is niet genoeg, doch waarschuwt de autoriteiten, wacht niet tot de "Hulpverleningsdienst" ook in Uw stad, in Uw dorp, in Uw gehucht komt, want elk uur, elke minuut kan ook voor U, souvenirbezitters, noodlottig zijn.

H.N.

Ter afronding

Tot hier het verslag in 'De Kroniek van de Week'. Zowel uit deze reportage als uit de artikelen in 'De Gelderlander' blijkt dat veel mensen amper drie jaar na het einde van de oorlog wel erg vertrouwd omgingen met het vele levensgevaarlijke materiaal dat in onze streek was achtergebleven. En dat, terwijl er met grote regelmaat in de kranten werd bericht over de fatale gevolgen van ongevallen met explosieven.

Uit: 'De Gelderlander' van 12 februari 1949. Drie jaar na het einde van de oorlog en de daarop volgende schoonmaakacties werden nog steeds enorme hoeveelheden oorlogstuig opgeruimd. Dat verklaart mede waarom inzamelingsacties werden georganiseerd.

MASSA'S MUNITIE REEDS GERUIMD

's GRAVENHAGE, 11 Febr. — In het jaar 1948 werden door de Hulpverleningsdienst in totaal in Nederland de navolgende explosieven geruimd:
85.996 granaten, 19.338 handgranaten, 7.627 bommen, 7.858 mijnen, 1.488 pantservulsten, 16.918 mortiergranaten, 878 fosforgranaten, 2.950 rookgranaten, 171.647 kg. munitie, 11.201 kg. springstoffen.

In een van de artikelen rond de opruimingsactie in Nijmegen werd de noodzaak om mee te werken aan de inzameling met twee argumenten onderbouwd. Enerzijds de veiligheid van de bezitter van het materiaal, diens familie, huisgenoten en bureu. Anderzijds ook de kosten: ...Men kan toch niet jarenlang een apparaat in stand houden, dat iedere dag minstens tien keer op pad moet om ergens wapens of oorlogstuig weg te halen.

De veiligheid zal met de inzamelingsacties van begin 1949 zonder meer gebaat zijn geweest, gelet op de enorme hoeveelheid ingezamelde spullen. Maar begin 1949 zal men zeker niet vermoed hebben dat we anno 2005 nog steeds allerlei organisaties, tegen aanzienlijke kosten, op pad moeten sturen om oorlogstuig op te ruimen dat nu nog overal in onze streek in de bodem verborgen blijkt te zitten.

Gerard Sommers

't Is historisch

O ranja!

Zoals te lezen op de middenpagina van dit Kringblad won de groep uit de Pas de eerste prijs bij de optocht met versierde wagens ter gelegenheid van het gouden regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in 1948. Die prijs bestond uit een geldsbedrag. Men besloot hiermee een feestje te organiseren op de deel bij Van Meegen. Voor de jongere kinderen uit de buurt was er volop ranja. Zinken emmers werden gevuld met putwater, waaraan oploslimonade werd toegevoegd. Met de pollepel werden vele bekers gevuld en het smaakte uitstekend. Na afloop van het feest was er een ranjafles zoek. Waar die gebleven was, werd later duidelijk toen Hendriks zich bij zijn bureu meldde met de mededeling dat het water bij hem uit de put toch ineens zo'n aparte smaak en zo'n rare oranjeachtige kleur had. Het was zijn zoon Theo die door het leeggieten van een fles limonadesiroop in de put het feest nog wat had willen verlengen.

Eef Damen

Kalenderactie 2006

Bestellingen voor de jaarkalender 2006 van de Historische Kring Bemmél kunnen nog tot en met 12 september 2005 worden ingeleverd bij onze secretaris Joop Verburg, Teselaar 61, 6681 BE Bemmél (0481-461603) of onze penningmeester Gerard Sommers, De Houtakker 1, 6681 CW Bemmél. De prijs van de kalender bedraagt -sinds 2002 onveranderd- € 7,50 per stuk, te betalen bij aflevering. Aflevering zal plaatsvinden in de periode van midden oktober tot eind november. Wij denken dat de jaarkalender 2006 weer een hele mooie is geworden, die we u van harte kunnen aanbevelen.

Het bestuur

Internetwetenswaardigheden

TOP - Toegang Op Personen

De website van DIVA, een overkoepelende organisatie voor documentaire informatievoorziening en het archiefwezen, heeft een proefversie van Toegang op Personen (TOP) beschikbaar gesteld. Hier kunt u tegelijkertijd verschillende databases met genealogische gegevens raadplegen. De resultaten worden per aanbieder weergegeven.

Zie: <http://top.archiefplein.nl>

Sütterlin schrift

Voor wie handgeschreven oude Duitse brieven of oorkondes heeft en die niet of niet goed kan ontcijferen, is een website ingericht waar u het zogenaamde Sütterlin schrift kunt leren. Dit schrift, dat genoemd is naar Ludwig Sütterlin, is ontstaan nadat deze de opdracht kreeg om regels op te stellen voor een eenduidige schrijfwijze van het Duitse schrift. Het Sütterlin schrift werd vanaf 1915 tot en met 1940 op de Duitse scholen geleerd. Het schrift kan goed gebruikt worden om oudere geschriften te ontcijferen.

Zie: <http://www.peter-doerling.de/Lese/Sutterlin0.htm>

Adri Stuart

Agenda

Historische Kring Bemmel

Vanaf begin september is de kringhuisvesting weer op normale tijden geopend. U kunt bij ons binnenlopen op dinsdag, van 10.00-12.00 uur en van 20.00-22.00 uur. Met algemene vragen etc. kunt u altijd terecht bij één of meer aanwezige bestuursleden. Voor specifieke vragen op het gebied van genealogie zal Adri Stuart vast aanwezig zijn op de eerste avondopenstelling van iedere maand. Marc Kocken zal telkens op de derde avond van de maand aanwezig zijn voor uw vragen op het gebied van archeologie.

Historische Kring Huessen

Momenteel zijn er twee wisselexposities in het Stadsmuseum te bezichtigen. Op de verdieping is er een ode aan de twee Huissense voetbalverenigingen Jonge Kracht en RKHV. RKHV kent een geschiedenis vanaf 1933 en Jonge Kracht bestaat in oktober zestig jaar. Op de begane grond heeft Ton Straver zijn verzameling slakken tentoongesteld. Ze zijn van aardewerk, stof en glas. De echtgenote van Straver is een Lentjes, die in Huissen onder de toenaam 'De Sleek' door het leven gaat. Straver staat met zijn grootste verzameling (kunst)slakken van de wereld in het Guinness Book of records en die verzameling is nu te zien in het stadsmuseum. Het museum is op zaterdag en zondag geopend van 13.00-16.30 uur.

Landelijke archievendag

In het gehele land openen archieforganisaties hun deuren op zaterdag 29 oktober a.s. in het kader van de Landelijke Archievendag. Deze dag valt op de eerste dag van de 'Week van de Geschiedenis', die wordt gehouden van 29 oktober - 6 november 2005. Het thema van de Landelijke Archievendag is 'buren'. Ook kunnen bezoekers een kijkje achter de schermen nemen. Tijdens deze dag zijn er tal van speciale activiteiten voor geïnteresseerden. Het Gelders Archief zet in dit kader een aantal wijken in Arnhem, Rheden en Renkum in de historische schijnwerpers.

Zie: <http://www.geldersarchief.nl> en <http://www.archievendag.nl>

Boeken

Binnenkort verschijnt de driedelige serie: ***Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland***. Een prachtig uitgegeven, gebonden set. Onderstaand enkele impressies uit dit standaardwerk.

Deel 1: Prehistorie en oudheid. De Romeinen of wellicht de Bataafse legioenen vestigden zich op de plaats van de huidige gemeente Nijmegen. Daarmee wordt de feitelijke bevoorrechte positie van de Bataven in Romeinse dienst verklaard. Deze inlijvingspolitiek was de manier van de Romeinen om de veroverde gebieden onder controle te houden. Dat deze legionairs in een geletterde wereld leefden is gebleken uit grafvondsten, zoals schrijfstiften en zegeldoosjes voor het beschermen van de waszegels die dienden ter afsluiting van schriftstukken. Door de aantallen gevonden waszegeldoosjes, wordt de conclusie getrokken dat veel bewoners in dit gebied ook konden lezen en schrijven en wel in het Latijn, de taal van de 'bezetter'.

Deel 2: Middeleeuwen en nieuwe tijd. In dit deel komt de bijzondere positie van de middeleeuwse stadstaat, die Nijmegen was, aan de orde. De Duitse Rooms-Koning, die een aanzienlijke som geleend had van de graven respectievelijk de hertogen van Gelre, verpandde Nijmegen aan Gelre. De stad kon behoorlijk autonoom opereren vanuit de economische machtspositie door een bloeiende scheepvaart en handel.

Na de verovering van de stad door de Bourgondische Karel de Stoute, verloor de stad langzaam zijn positie en invloed en viel heel het hertogdom in handen van de Bourgondiërs. Nadat Karel de Vijfde Gelre had onderworpen in 1543, beriep Nijmegen zich nog wel op zijn bijzondere positie, die ook ten dele door de Habsburgers vanuit Brussel werd erkend, maar kon toch geen vuist meer maken. Tijdens de opstand tegen de Spanjaarden (de 80-jarige Oorlog) werd Nijmegen frontstad en verarmde steeds meer als gevolg van de economische afscheiding van zijn achterland Duitsland.

Deel 3: Negentiende en twintigste eeuw. Hierin wordt de geweldige achterstand die Nijmegen opliep in het begin van de industrialisatie beschreven. Na het afbreken van de wallen (jammer) kon de stad zich uitbreiden en er vestigde zich ook een aantal fabrikanten. Zoals zovele middeleeuwse steden had Nijmegen grote problemen met de bergen mest en afval die zich in de straten ophoopten. In de het derde deel wordt onder meer beschreven hoe de stad dit uiteindelijk wist op te lossen en zich tevens van betrouwbaar drinkwater wist te voorzien.

Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland is verkrijgbaar bij Boekhandel Polman. Tot en met 31 augustus 2005 kon men vóórintekenen voor € 75,-. De set komt op 15 september uit en kost dan € 85,-. Als boekhandel bieden wij de lezers van dit blad aan, de set nog tot 15 september 2005 voor de intekenprijis te bestellen. Wees er dus snel bij!!

Frans Polman

Advertenties 1948

Onze Zaak

bestaat reeds 150 jaar

In het verleden was ons devies :
Kwaliteit boven aan

In het heden is dit ons devies en voor
de toekomst zal het ook steeds zijn :
Kwaliteit boven aan!

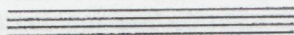
Janssen-Schellings

Brood- en Bankelbakkerij - Café-Restaurant

Van Meegens' Bloemkwekerijen

Pas 2 en Plak 364

Bemmel

Grote voorraad perkplanten.

*Voor Uw kamer: Begonia's, diverse bakjes
en Bloemenmanden*

**„De Assenburg”
A. H. v. Appeldoorn**

**Kruidenierswaren en Drogisterij-artikelen
Depot van alle Nutricia Baby-pap-artikelen**

Ons devies is en blijft: KWALITEIT VOOR ALLES.

Historische Kring Bommel

Secretariaat: J. Verburg,
Teselaar 61,
6681 BE Bommel.

Bankrekening: Rabobank Bommel 10.57.26.443

Internetadres: <http://go.to/historischekringbommel>

Samenstelling bestuur:

Tel: (0481-)

Drs. M.H.J.M. Kocken (voorzitter/archeologie)	Klein Rome 28, 6681 PB Bommel.	465522
J. Verburg (secretaris)	Teselaar 61, 6681 BE Bommel.	461603
G.J. Sommers (penningmeester)	De Houtakker 1, 6681 CW Bommel.	464933
M.J.P. Janssen-v.Gelder (documentatie)	Dorpsstraat 8, 6681 BN Bommel.	464349
A.B.P.M. Stuart (genealogie)	Bakershoeve 106, 7326 DM Apeldoorn.	055-5410637

Redactie:

De redactie voor deze uitgave werd gevormd door Maria Janssen, Marc Kocken, Gerard Sommers, Adri Stuart en Joop Verburg. Kopij en andere berichten voor de redactie kunnen worden ingeleverd bij de redactieleden.

Lidmaatschap Historische Kring Bommel:

Deze uitgave wordt gratis verspreid onder de leden van de kring. Wilt u ook lid worden, aanmelding kan plaatsvinden bij het secretariaat. De contributie bedraagt € 12,00 per jaar; tweede en volgende gezinsleden betalen € 4,50. Cadeaubonnen waarmee u familie, vrienden of bekenden een jaar-lidmaatschap kunt schenken, zijn verkrijgbaar bij de secretaris.

